

INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD

ADAPTIV ÅTERANVÄNDNING AV DET BYGGDA KULTURARVET

En undersökning av återanvändning som
kulturvårdsmetod för en hållbar framtid

Camilla Häggman

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen med huvudområdet
kulturvård med inriktning mot bebyggelseantikvarisk verksamhet

2022, 180 hp
Grundnivå
2022:13

Adaptiv återanvändning av det byggda kulturarvet

– En undersökning av återanvändning som kulturvårdsmetod
för en hållbar framtid

Camilla Häggman

Handledare: Bosse Lagerqvist
KBA603 Fördjupningsstudie inför examensarbete i kulturvård, 7,5 p
Bebyggelseantikvariska programmet, 180 p
Institutionen för Kulturvård

Abstract

Department of Conservation

conservation.gu.se

P.O. Box 130 Tel +46 31 786 0000

SE-405 30 Göteborg, Sweden

Program in Integrated Conservation of Built Environments

Graduating thesis, BA/Sc, 2022

By: Camilla Häggman

Mentor: Bosse Larsson

Adaptive reuse of built heritage

– an investigation of reuse as a conservation method for a sustainable future

The thesis reviews the prerequisites for an increased use of adaptive reuse as a conservation method for cultural heritage buildings. It argues that in order to reach Swedish and international climate goals, adaptive reuse is a crucial tool to limit greenhouse gas emissions from the construction and demolition in the building industry. The thesis reviews two case studies in Sweden, one of which serves as an example of successful implementation of adaptive reuse, while the other case study presents the challenges inherent to adaptive reuse. It also includes a review of relevant literature and research papers in the field which further explore the changes that need to be made on a societal level and within various regulatory frameworks for adaptive reuse to be more viable. The thesis concludes that while certain challenges exist, an increased use of adaptive reuse is possible and desired if cities, regions and countries are to lower emission levels and at the same time protect and retain valuable cultural heritage within societies.

Title in original language: Adaptiv återanvändning av det byggda kulturarvet

– En undersökning av återanvändning som kulturvårdsmetod för en hållbar framtid

Language of text: Svenska

Number of pages: 60

Keywords: Adaptive reuse, building adaptation, built heritage, urban planning, conservation methodology, climate goals

ISSN 1101-3303

2022:13

Innehållsförteckning

1. Inledning	8
Bakgrund	8
Forsknings- och kunskapsläge	9
<i>Adaptive reuse som forskningsområde och begrepp</i>	<i>9</i>
<i>Cirkulär ekonomi som strategi.....</i>	<i>11</i>
<i>Återanvändning av byggnader som hållbarhetsstrategi</i>	<i>12</i>
<i>Kriterier för en lyckad anpassning av bebyggelsen.....</i>	<i>13</i>
Problemformulering och frågeställningar	14
<i>Med utgångspunkt i två fallstudier.....</i>	<i>14</i>
Syfte.....	14
Målsättning	14
Avgränsningar	15
Metod.....	15
<i>Undersökning med hjälp av fallstudier.....</i>	<i>15</i>
<i>Fallstudieobjekt I: Hvita korset, Älmhult.....</i>	<i>16</i>
<i>Fallstudieobjekt II: Ångkraftverket, Västerås.....</i>	<i>17</i>
<i>Sökstrategi för litteratur</i>	<i>17</i>
Teoretisk referensram.....	18
<i>Hållbarhetsteori</i>	<i>18</i>
<i>Kulturvårdsteori</i>	<i>19</i>
<i>Användningen av begreppet adaptive reuse i denna uppsats.....</i>	<i>21</i>
<i>Sammanfattningsvis.....</i>	<i>21</i>
Källmaterial och källkritik	22
<i>Litteratur</i>	<i>22</i>
<i>Dokumentstudier.....</i>	<i>22</i>
<i>Kvalitativa intervjuer.....</i>	<i>23</i>
<i>Enkät.....</i>	<i>23</i>
<i>Platsbesök.....</i>	<i>24</i>
<i>Informella samtal.....</i>	<i>24</i>
2. Återbruksprocessen	25

3. Fallstudie I: Hvita korset.....	27
Administrativa uppgifter	27
<i>Beskrivning av byggnaderna</i>	<i>27</i>
Hvita korset historik.....	30
<i>Julia Stéen barnmorska och förgrundsgestalt</i>	<i>30</i>
<i>Hvita korset i Älmhult.....</i>	<i>31</i>
Planerad process.....	32
<i>Aktuell detaljplan</i>	<i>32</i>
<i>Tidslinje över processen 2015–2022</i>	<i>32</i>
Argument, motiv och faktorer	34
<i>Antikvariska undersökningar och byggnadens kulturvärden</i>	<i>34</i>
<i>Bristande underhåll och otrygg miljö.....</i>	<i>35</i>
<i>Rivning och exploatering.....</i>	<i>35</i>
<i>Rivningsförbud och byggnadsminnesutredning</i>	<i>36</i>
Sammanfattning	37
 4. Fallstudie II: Västerås Ångkraftverk.....	 38
Administrativa uppgifter	38
Beskrivning av byggnaderna.....	38
Västerås Ångkraftverk övergripande historik.....	39
<i>Elektricitet som nymodighet</i>	<i>39</i>
<i>Storhetstid och innovation</i>	<i>40</i>
Genomförd återbruksprocess	40
<i>Tidslinje processen</i>	<i>41</i>
Argument, motiv och faktorer	42
<i>Kulturvärden.....</i>	<i>42</i>
<i>Byggnadsminnesförklaringen</i>	<i>42</i>
<i>Antikvariska ställningstaganden</i>	<i>43</i>
<i>Ekonomi och projektering</i>	<i>44</i>
Sammanfattning	45

5. Resultat	47
Utmaningar och möjligheter med adaptiv återanvändning av byggnader	47
Utmaningar	47
<i>Utmaning I: Högre kostnader</i>	<i>48</i>
<i>Utmaning II: Högre byggnadskrav</i>	<i>48</i>
<i>Utmaning III: Stadsplanering</i>	<i>48</i>
Möjligheter.....	49
<i>Möjlighet I: Miljömässiga fördelar</i>	<i>49</i>
<i>Möjlighet II: Ekonomiska fördelar.....</i>	<i>50</i>
<i>Möjlighet III: Kulturvärden, estetik, autenticitet</i>	<i>50</i>
6. Diskussion och slutsatser.....	51
<i>Adaptiv återanvändning som verktyg för att hålla Sveriges klimatmål.....</i>	<i>51</i>
<i>Kulturvärden, estetik och autenticitet.....</i>	<i>53</i>
<i>Utveckling av bevarandefältet.....</i>	<i>54</i>
7. Sammanfattning	56
8. Käll- och litteraturförteckning.....	60
Otryckta källor	60
<i>Arkiv.....</i>	<i>60</i>
<i>Informanter.....</i>	<i>60</i>
Tryckta källor	60
Elektroniska källor.....	63
Bilaga 01: Bilder Ångkraftverket Västerås och Hvita korset i Älmhult.....	64
Bilaga 02: Enkät Bebyggelse, miljö och kulturvärden.....	71

1. Inledning

Bakgrund

Enligt Boverket (2020) står bygg- och fastighetssektorn (nybyggnation, rivning och material) för ca 20% av Sveriges totala utsläpp av växthusgaser idag (Boverket, 2020). Klimatlagen (SFS 2017:720) från 2017 är ett nationellt svar på den globala, bindande överenskommelse som specificeras i Parisavtalet från 2015 och som kräver kraftfulla ekonomiska och sociala förändringar för att kunna uppnå målet att begränsa jordens uppvärmning till 2° (UNFCCC, 2015). Enligt klimatlagen (SFS 2017:720) ska regeringen arbeta för att minska utsläppen av växthusgaser i atmosfären. Sveriges klimatpolitiska arbete utgår från det långsiktiga utsläppsmålet att Sverige senast år 2045 inte ska ha några nettoutsläpp av växthusgaser (Mål för miljö och klimat, 2020). Cirka 85% av det befintliga byggnadsbeståndet i Europa byggdes innan 2001 (drygt 220 miljoner byggnader). Det betyder att 85–95% av de byggnader som vi har idag kommer att finnas kvar minst till år 2050 (Europeiska Kommissionen, 2020, s. 1–2).

Som en del av arbetet att nå klimatmålen i Parisavtalet (UNFCCC, 2015) kan återbruk användas som ett övergripande angreppssätt. I den här kontexten adaptiv återanvändning av det byggda kulturarvet, det vill säga processen att renovera och anpassa befintlig bebyggelse för ändrad användning (Wong, 2016, s. 30). Den samtida forskningen inom adaptiv återanvändning har ett hållbarhetsfokus och visar bland annat på svårigheterna att lösa de globala hållbarhetsmålen samtidigt som jordens befolkning växer och behöver bostäder (Lynch, 2022, s. 8).

Arkitekten Carl Elefante sa att “the greenest building is the one already built” (Lynch, 2022, s. 8). Med detta citat menar Elefante att koldioxid är ”låst” i redan uppförda byggnader, så genom att förlänga byggnaders livscykel får vi som samhälle ett mindre behov av nya byggnadsmaterial och minskar de miljömässiga kostnader som uppstår när vi river byggnader. Genom att förlänga bebyggelsens livscykel med detta kulturvårdande angreppssätt kan till synes värdelösa byggnader uppvärderas ur ett materiellt, socialt och kulturellt perspektiv. Det ger också möjlighet att använda ett kritiskt förhållningssätt för att omförhandla synen på det byggda kulturarvet och hur det värderas.

Ett ökat återbruk av den befintliga bebyggelsen skulle kunna användas som strategi och metod för att hålla Sveriges långsiktiga utsläppsmål (SFS 2017:720), och i förlängningen Parisavtalets globala mål (UNFCCC, 2015). Det skulle kunna vara en del av en framtida cirkulär samhällsekonomi samtidigt som vi värnar om bebyggelsens kulturvärden.

Forsknings- och kunskapsläge

Adaptive reuse som forskningsområde och begrepp

Återbruk av byggnader har alltid skett historiskt, men forskningsområdet adaptiv återanvändning är en relativt ny företeelse som forskningsområde. Ämnet smälter samman av en mängd olika ämnen som arkitektur, inredningsarkitektur, kulturvård och bevarande, teknik och stadsplanering (Plevoets & Van Cleempoel, 2019, s. 23) men inkluderar idag även samhällsvetenskap och hållbarhetsfrågor på flera olika nivåer. Adaptive reuse som forskningsfält hämtar sin bakgrund i tolkningen av Venice Charter som är ett av fundamenten för det samtida kulturvårdsbegreppet. I Venice Charter artikel 5 (ICOMOS, 1965, s. 2) beskrivs återanvändning, eller ändrad funktionalitet av en byggnad som en möjlig bevarandepraktik. Adaptive reuse som begrepp uppstod under 1970-talet i en överlappning mellan arkitektur- och kulturvårdsfältet och artiklar och böcker i ämnet blev mer frekvent förekommande. Ett exempel på tidig litteratur är ett specialnummer av *Architectural Review* från 1972 som kallades ”New uses for old buildings” som fokuserade helt och hållet på återanvändning av befintliga byggnader (Plevoets & Van Cleempoel, 2019, s. 14–15).

Bie Plevoets och Koenraad Van Cleempoel vid Hasselt Universitet står bakom en mängd forskning kring ämnet Adaptive reuse ur ett europeiskt perspektiv. De har sammanfattat forskningsläget i boken *Adaptive reuse of the built heritage – Concepts and cases of an emerging discipline* (Plevoets & Van Cleempoel, 2019). Boken ger en genomgripande genomgång av ämnesfältets praktiska och teoretiska aspekter.

Adaptive reuse som begrepp har en flytande och otydlig definition. Det används en mängd olika begrepp för att beskriva en befintlig byggnads förändrade arkitektur eller funktion. Några exempel på detta tar Plevoets och Van Cleempoel (2019, s. 20–23) upp i sin bok, exempelvis: *renovering*, *ombyggnation*, *ändring* och *anpassning*. Renovering är ett brett begrepp som inte enbart används på byggnader med kulturhistoriska värden, utan på alla typer av byggnader. Ombyggnation fokuserar på den fysiska och arkitektoniska förändringen av en byggnad, inte dess funktion. Ändring syftar till en genomgripande förändring både av fysiska kvaliteter och funktion. Anpassning har i mångt och mycket samma definition som *ändring*, men på ett mindre genomgripande sätt. Anpassning antyder en mindre förändring, att man inte gör mer ändringar än nödvändigt. Notera att det engelska språket innehåller fler definitioner än svenska. Sammantaget definieras adaptive reuse av författarna som:

“Working with existing buildings as an emerging field that intersects the more established disciplines of architecture, interior architecture, conservation, engineering and planning” (Plevoets & Van Cleempoel, 2019, s. 20).

Sammanfattningsvis kan man säga att adaptive reuse, på svenska adaptiv återanvändning, är ett kulturvårdsteoretiskt begrepp och en kulturvårdande praktik som beskriver processen att anpassa byggt kulturarv för en förändrad användning och samtidigt värna om byggnadens historiska integritet. Det är ett sätt att skapa nya värden för byggnader som har förlorat sitt syfte och tidigare värde. Det som skiljer begreppen renovering, ombyggnation, ändring och anpassning från begreppet adaptive reuse är att adaptive reuse innehåller en kulturvårdande aspekt som inte finns definierat i de andra begreppen.

Som Plevoets och Van Cleempoel (2019, s. 16–20) beskriver finns det flera samtida perspektiv inom adaptive reuse som kan delas in i följande kategorier: Typologiska perspektivet baseras på byggnadens tidigare (historiska) funktion. Det tekniska perspektivet fokuserar i huvudsak på de tekniska aspekterna av att kunna anpassa en byggnad för en ny funktion. Det arkitektoniska perspektivet fokuserar på de olika arkitektoniska strategier som används i relationen mellan den gamla byggnadens arkitektur och det nya tillägget. Det funktionella perspektivet utgår från en specifik typ av funktion, för att sedan hitta en befintlig (historisk) byggnad som passar funktionen. Det interiöra perspektivet lyfter de ”mjuka” eller ”poetiska” värdena i en byggnad i större utsträckning än de fysiska. Med det interiöra perspektivet får platsens berättelse och mening stor betydelse.

Nicholas Lynch (2022, s. 16–20) vid Memorial University of Newfoundland har skrivit en forskningsöversikt om adaptive reuse ur ett geografiskt perspektiv: *Remaking the obsolete: Critical geographies of contemporary adaptive reuse*. Lynch (2022, s. 1–2) använder sig av geografiprofessor Jon Goss teori: En byggnad är mycket mer än vad man först tror, det är ett uttryck för materiell kultur, en konstruktion med syfte som har en livscykel; de föds, lever och ”dör”. Återanvändning av byggnader fokuserar på den senare delen i en byggnads livscykel och konceptet adaptiv återanvändning används för att förlänga byggnaders liv. Lynch (2022, s. 1–2) undersöker adaptive reuse geografiskt, där han delar in adaptiv återanvändning i tre geografiska teman; urbana miljöer, småstadsmiljöer och adaptiv återanvändning som globalt hållbarhetsredskap för att bromsa den globala uppvärmningen. Flera olika perspektiv lyfts och Lynch problematiserar kring forskningstemat adaptive reuse. Ämnet är mycket mer komplext än det rent materiella, det involverar komplicerade sociala och kulturella processer.

Adaptiv återanvändning i urbana miljöer var en reaktion på det som skedde under 1960–70-talet när västvärlden genomgick en förändring där industrierna flyttades till utvecklingsländer och samhället skiftade till en mer tjänstebaserad ekonomi. Exempel på detta är anpassningen av gamla industrilokaler till konstgallerier och loftbostäder i storstäderna. Den adaptiva återanvändningen i småstäder fokuserar mer på återanvändningen av offentliga byggnader som sjukhus eller kyrkor. Denna förändring i början på 2000-talet var ett svar på avfolkningen av landsbygden och privatiseringen inom staten, där skolor, sjukhus och andra offentliga institutioner stängdes. Dessa miljöer har tagits över av till exempel entreprenörer som skapar sociala och ekonomiska värden för lokalsamhället, så kallad ”placemaking”. Men det har också gjort att mindre lokalsamhällen saknar service och offentliga utrymmen som små samhällen behöver för att frodas (Lynch 2022, s. 3–7).

Den samtida diskursen för adaptiv återanvändning har ett hållbarhetsfokus och tar bland annat upp svårigheterna att lösa de globala hållbarhetsmålen samtidigt som jordens befolkning växer och behöver bostäder. Koldioxid är ”låst” i redan uppförda byggnader, så genom att förlänga byggnadernas livscykel får vi som samhälle ett mindre behov av bland annat nya byggnadsmaterial. Lynch (2022, s. 7–10) tar även upp den växande utvecklingen kring cirkulära ekonomiska modeller, i kontrast till den nuvarande linjära modellen.

Det är möjligt att se på dessa geografiska teman som en stegvis utveckling av adaptiv återanvändning som koncept, som lever samtidigt sida vid sida. På samma sätt som kulturvårds-diskursen har utvecklats från en objektbaserad utgångspunkt till en mer subjekt- eller värdebaserad utgångspunkt är det möjligt att se på forskningsområdet adaptive reuse på samma sätt. Från en objekt-funktionsbaserad återanvändning där byggnadens fysiska struktur är viktigast till en subjekt-värdebaserad återanvändning där det är möjligt att lyfta komplicerade och kritiska frågor kring makt och vem som har tillgång till kulturarvet.

Cirkulär ekonomi som strategi

Gillian Foster (2020) har skapat ett ramverk för hur intressenter kopplade till byggnadssektorn kan implementera ett mer cirkulärt arbetssätt med hjälp av den samtida forskningen och adaptiv återanvändning. Om detta kan vi läsa i artikeln *Circular economy strategies for adaptive reuse of cultural heritage buildings to reduce environmental impacts*. Forskningsprojektet är en del av det European Union Horizon 2020 – CLIC (Circular models Leveraging Investments in Cultural heritage adaptive reuse). Målet med ramverket är att omvandla den nuvarande linjära försörjningskedjan inom byggnadssektorn till en cirkulär försörjningskedja och synliggöra en mängd miljömässiga fördelar med detta synsätt (Foster, 2020, s. 5–6).

Fosters (2020, s. 10–11) ramverk ger handfasta råd för intressenter i adaptive reuse projekt att avgöra projektets ”cirkulära nivå” och hjälpa dessa att använda sig av CE (circular economy) som ett steg för att höja projektets cirkulära nivå där det är möjligt. Ramverket är sammanställt som en modell som intressenter inom stadsplanering och byggsektorn kan använda som ett stöd i projektplaneringen.

Återanvändning av byggnader som hållbarhetsstrategi

Forskarna Selamawit Mamo Fufa, Cecilie Flyen och Anne-Cathrine Flyen har skrivit en artikel som heter *How Can Existing Buildings with Historic Values Contribute to Achieving Emission Reduction Ambitions?* (Fufa m.fl., 2021). Forskningsprojektet är ett samarbete mellan Stiftelsen for industriell og teknisk forskning (SINTEF) och Norwegian Institute for Cultural Heritage Research (NIKU). Författarna sammanställer samtida forskning och litteratur inom ämnet hållbarhet i kulturhistoriska byggnader och använder sig av norska fallstudieobjekt för att beräkna åtgång av växthusgaser. Fallstudierna består av bostadshuset Villa Dammen och tre kontorsbyggnader Powerhouse Kjørbo, Bergen rådhus och Statens bygg Vadsø varav Villa Dammen, Bergen rådhus och Statens bygg Vadsø är byggnader med kulturhistoriskt skydd (Fufa m.fl., 2021, s. 7).

Forskningsprojektets resultat visar att återbruk av byggnader använder upp till 50% mindre växthusgaser än vid uppförande av en ny byggnad, mycket på grund av de växthusgaser som är ”låsta” i redan uppförda byggnader. Enligt författarna (Fufa m.fl., 2021, s. 16) är det viktigt att i större utsträckning återanvända befintlig bebyggelse, då det tar upp till 80 år att kompensera för de växthusgaser som används vid nybyggnation. Data som författarna undersökt visar att även om man väljer att bygga energieffektivt så tar det flera decennier även för hus med energieffektiv drift att kompensera för de växthusgaser som används vid uppförandet.

Enligt UN Environment Programmes rapport (2021) *Global Status Report for Buildings and Construction: Towards a Zero-emission, Efficient and Resilient Buildings and Construction Sector* uppvisade år 2020 lovande siffror från The Global Building Climate Tracker (GBCT) med minskade koldioxidutsläpp, så kallad ”decarbonization”. Detta resultat visade sig dock bero på den globala Covid-19 pandemins påverkan på användandet av bebyggelsen, snarare än ett verkligt minskade av koldioxidutsläpp vid nybyggnation och drift. Enligt rapporten är vi tillbaka på de nivåer av koldioxidutsläpp som vi var innan pandemin (UNEP, 2021, s. 31–34).

Kriterier för en lyckad anpassning av bebyggelsen

Författarna Arfa, Lubelli, Zijlstra och Quist (2022) har genom att granska vinnarna i ett par europeiska tävlingar i adaptive reuse identifierat några aspekter som de anser är nyckeln till en lyckad adaptiv återvinning av bebyggelsen. I texten *Criteria of "Effectiveness" and Related Aspects in Adaptive Reuse Projects of Heritage Buildings* har dessa aspekter delats upp i följande kategorier: Social value creation (skapande av sociala värden). Det vill säga att skapa värden för lokalsamhället som utbildningsmöjligheter och möjlighet att ta del av berättelsen om historiska platser. Estetiska värden från landskapet, platsens atmosfär och harmoni. Men också att skapa platser som är tillgängliga och öppna för medborgarna att använda. Och förbättrad hälsa och välmående som kommer av dessa val (Arfa m.fl., 2022, s. 4–6).

Sublimation (kulturvårdande- och arkitektoniska aspekter). Bevarandet av byggnaden- och platsens autenticitet och integritet, det materiella och immateriella kulturella kapitalet som definierats av UNESCO OCH ICOMOS olika charters. Unika historiska värden som genom adaptive reuse kan anpassas och användas för att skapa värden i dagens samhälle. Bevarandet av en lokal identitet och berättelsen om platsens historiska betydelse. Samarbetet mellan olika aktörer i lokalsamhället, offentliga, privata och medborgare (Arfa m.fl., 2022, s. 6–11).

Environmental sustainability (hållbarhetsaspekter). Det finns många hållbarhetsaspekter med att återanvända kulturhistoriska byggnader varav de största är att vi reducerar behovet av nya byggnadsmaterial och den koldioxid som är "låst" i redan uppförda byggnader går inte till spillo när byggnader rivs. Dessutom finns det möjlighet att göra medvetna val under anpassningen för att göra byggnaderna mer energieffektiva vid drift (Arfa m.fl., 2022, s. 11–12).

Economic value creation (skapande av ekonomiska värden). Många vet att adaptive anpassning kan leda till skapande av ekonomiska värden som exempelvis skapandet av nya jobb både direkt och indirekt kopplat till anpassningsprocessen. Attraktionskraften på nya företag att etablera sig i lokalsamhället, men även ekonomiska fördelar för turismen, byggsektorn och utbildning (Arfa m.fl., 2022, s. 13–14).

Innovation (innovativ teknologi i anpassningsprocessen). Möjligheten att använda innovativ teknologi vid utvecklandet och planerandet av anpassning av bebyggelsen såsom Virtual reality kan skapa modeller för hur man kan göra den här typen av processer effektivare (Arfa m.fl., 2022, s. 14–15).

Sammanfattningsvis så förtydligar författarna att den gemensamma nämnaren för alla dessa delar och att de i slutändan leder till ett lyckat resultat är de iblandade människorna. Människor i olika delar av processen, på samhällsnivå, lokalnivå och inom de specifika anpassningsprojekten. Det är till exempel inte möjligt att skapa en lyckad anpassning om man bara fokuserar på att skapa ekonomiska värden, men samtidigt inte tar hänsyn till de sociala värdena (Arfa m.fl., 2022, s. 15–18).

Problemformulering och frågeställningar

Idag skapas, används och rivs de flesta byggnader enligt en linjär livscykel som använder stora resurser. Dels i form av råmaterial och energi vid uppförande men det skapas också enorma mängder skräp och energiförluster vid rivning (Foster, 2020, s. 2–3). Trots detta finns det många exempel på byggnader i det befintliga byggnadsbeståndet som idag står tomma och saknar användning och syfte (Ahlqvist, 2019, s. 4) – till exempel industrimiljöer, offentliga byggnader, kontorslokaler och övergivna privatbostäder.

I stället för att riva dessa byggnader, som genom sitt uppförande redan bidragit till utsläpp i atmosfären, skulle det vara möjligt att med adaptive återanvändning återbruka byggnaderna och samtidigt värna om kulturhistoriska värden (Foster, 2020, s. 2–3).

Med utgångspunkt i två fallstudier

Vilka är utmaningarna och möjligheterna med att återbruka byggnader som förlorat sitt ursprungliga syfte? Kan återanvändning av bebyggelsen användas som ett verktyg för att minska utsläpp av växthusgaser och därmed hjälpa Sverige att nå klimatmålen med noll nettoutsläpp till 2045?

Syfte

Syftet med denna uppsats är att med hjälp av två fallstudier undersöka och identifiera faktorer som visar på vilka utmaningar och möjligheter som finns i processen att återbruka den befintliga bebyggelsen. Utifrån fallstudierna och litteraturstudier är ett vidare syfte att diskutera förutsättningarna och möjligheterna att använda adaptiv återanvändning som verktyg att nå Sveriges klimatmål. Syftet är också att undersöka på vilket sätt det skulle kunna påverka kulturvårdsfältet och bebyggelseantikvariens roll i framför allt stadsplanering.

Målsättning

Målsättningen är att med hjälp av två fallstudier identifiera och redogöra för de utmaningar och möjligheter som finns i processen att återbruka den befintliga bebyggelsen och att belysa adaptiv återanvändning som en möjlig metod för Sverige att nå klimatmålen.

Avgränsningar

Trots att klimatförändringarna är en global företeelse så avgränsas undersökningen till svenska förutsättningar och perspektiv. Placering, ekonomi, stadsplanering, lagar, riktlinjer och yrkespraxis är några av de möjliga faktorer som kan påverka förutsättningarna till adaptiv återanvändning.

Två fallstudieobjekt har valts ut, som jämföres i analysprocessen. Objekten i fallstudien är utvalda för att spegla de svenska förutsättningarna och för att vara praktiskt genomförbart under kursperioden. Fallstudieobjekten har valts ut i två olika landsortskommuner i södra Sverige. Med "landsortskommun" menas kommuner utanför storstadsområdena enligt Lynch (2022) geografiska definition i avsnittet Forsknings- och kunskapsläge. I denna undersökning betyder det att undersökningsobjekten är geografiskt placerade minst 100 km från närmsta storstadsområde (Stockholm, Göteborg eller Malmö).

På grund av att begreppet adaptive reuse har en flytande definition, som involverar allt från återanvändning av byggnadsdelar och material till mindre ändringar i funktionen, så kommer urval fallstudieobjekt göras utifrån definitionen: adaptiv återanvändning av oanvänd byggnad/byggnader med utpekade kulturvärden som funktionellt och fysiskt helt eller delvis anpassas för en ny användning (Plevoets & Van Cleempoel, 2019, s. 20–23).

Metod

Kvalitativ undersökning har valts som metodik för att förstå adaptiv återanvändning som process. Frågeställningarna besvaras genom att undersöka möjligheter och utmaningarna för adaptiv återanvändning genom empiriska studier och relevant litteratur. Undersökningen genomförs som fallstudier. Att arbeta med fallstudier gör det möjligt att jämföra data från två eller fler objekt (Patel & Davidson, 2011, s. 76–77).

Undersökning med hjälp av fallstudier

Inom ramen för fallstudierna kommer metoderna arkiv- och dokumentstudier, platsbesök, kvalitativa intervjuer med antikvarisk kompetens och enkät (Patel & Davidson, 2011, s. 52–57). En litteraturstudie genomförs för att undersöka forskningsfältet och vad som finns skrivet sedan tidigare.

De två fallstudierna lyfter två olika återbruksprocesser: en genomförd återbruksprocess av bebyggelse genom adaptiv anpassning som vi i den här kontexten anser vara en lyckad process, då

byggnaderna har framgångsrikt anpassats till en ny funktion. Som motvikt ett exempel där en återbruksprocess inte anses aktuell eller genomförbar.

Studerandet av arkivalier och litteratur relaterad till de utvalda objekten är ett viktigt steg i processen. Historiska dokument och fotografier för att förstå objektens tidigare användning har studerats, men även dokument relaterade till återbruksprocessen i form av antikvariska underlag och utredningar, detaljplaner och politiska beslut.

Semistrukturerade intervjuer med förberedda frågor genomfördes med Viktoria Bylund, kulturmiljöhandläggare på Länsstyrelsen i Kronobergs län och Kicki Söderback, stadsbyggnadsantikvarie i Örebro (tidigare bebyggelseantikvarie på Länsstyrelsen i Västmanlands län) den 22 april 2022. Respondenterna har relevant antikvarisk kompetens och har kunskap om de aktuella fallstudieobjekten (Patel & Davidson, 2011, s. 104–109). Viktoria Bylund kunde inte uttala sig specifikt om det aktuella objektet, pga sin roll som handläggare i en pågående utredning, utan intervjuades främst om processen kring ansökan om byggnadsminnesförklaring och hur det går till. Kicki Söderback intervjuades om sin tidigare roll som bebyggelseantikvarie på Länsstyrelsen i Västmanlands län.

En Google-forms enkät skickades ut via mejl till kommunala beslutsfattare (kommunfullmäktige, kommunstyrelse och byggnadsnämnd) i Västerås och Älmhults kommun. Enkäten bestod av 10 frågor på ämnet: Bebyggelse, miljö och kulturvärden för att få en uppfattning om medvetandeni-vån kring dessa frågor. Enkäten redovisas i sin helhet i bilaga 02.

Platsbesök genomfördes på Hvita korset i Älmhult 27 april 2022 och på Ångkraftverket (Steam Hotel) i Västerås 9 maj 2022. Platsbesöken genomfördes för att ge en ökad förståelse för landskapet, platsens rumslighet och skala. Objekten dokumenterades vid dessa tillfällen med fotografi. Platsbesöken gjordes utan att berörd antikvarisk kompetens närvarade.

Fallstudieobjekt I: Hvita korset, Älmhult

Hvita korset i Älmhult är det fallstudieobjekt där en återbruksprocess inte anses aktuell eller genomförbar. Hvita korsets byggnader har tidigare använts som barnbördshus, barnhem och utbildningslokaler för barnskötarutbildning mellan 1920–1940-talet men har även använts som textilfabrik mellan 1940–1980-talet. Byggnaderna har sedan flera år tillbaka stått tomma och oanvända. En antikvarisk förundersökning genomfördes 2019 på uppdrag av Älmhults kommun inför ändring av detaljplan, då kommunen avser att bebygga området med bostäder, centrum- och

vårdverksamhet. Enligt den antikvariska förundersökningen är bebyggelsen unik i Sverige och har höga kulturhistoria- och socialhistoria värden och stor potential att anpassas till nya funktioner (Ahlqvist, 2019, s. 3–4).

Trots att antikvarisk expertis vid ett flertal tillfällen lyft att en återbruksprocess är möjlig för att kunna bevara en unik miljö, så anses inte denna lösning aktuell. Miljö- och byggnämnden i Älmhult ger rivningslov 2022-01-24 med motivationen: ”Rivningslov beviljas med hänvisning till det dåliga skicket av byggnaden. Rivs inte byggnaden så kommer den bara att bli sämre och kanske till sist riskera att rasa.” (Miljö- och byggnämnden, 2022, s. 6).

Fallstudieobjekt II: Ångkraftverket, Västerås

Det före detta ångkraftverket i Västerås lyfts i den här uppsatsen som en lyckad process av adaptiv återanvändning, då ett flertal av industribyggnaderna framgångsrikt har anpassats till nya funktioner. Ångkraftverket består av ett flertal tegelbyggnader i nationalromantiskt formspråk som mellan 1915–1992 användes som ett reservkraftverk för elproduktion. Industrimiljön växte organiskt fram i takt med att elektrifiering av Sverige byggdes ut och användes fram till dess att kärnkraften tog över som primär kraftkälla (Västmanlands länsmuseum, 1999, s. 1–6).

Under 1990-talet stod byggnaderna mestadels tomma och var rivningshotade. Ångkraftverket blev ett byggnadsminne 1999 och med detta starka skydd var det en utmaning för de inblandade intressenterna att genomföra en återanvändningsprocess där byggnaderna fick en ny funktion, men samtidigt behöll sina kulturhistoriska värden. Trots en komplicerad process i en förorenad, industriell miljö så genomfördes processen och 2014 invigdes ett äventyrsbad och 2017 ett hotell i ångkraftverkets tornbyggnader (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 38). Återbruksprocessen gällande äventyrsbadet tas inte upp i denna uppsats, fokus ligger på The Steam Hotel.

Sökstrategi för litteratur

Under perioden mars–maj 2022 genomfördes litteratursök av relevant litteratur där främst Scopus databas och Göteborgs Universitet Supersök används. Scopus databas har gett flest relevanta resultat då många forskningsartiklar inom ämnet är publicerade på engelska. Sökord inom forskningsfältet har identifierats och kombineras i booleska söktrådar för att förfina resultaten, se figur 01. Ett flertal artiklar har lett vidare till ny litteratur genom studerande av källhänvisningar men även personliga tips från handledare Bosse Lagerqvist.

Aktuella sökord:

adaptiv återanvändning / adaptive reuse

kulturarv / heritage

återbruk / recycle

kulturarv / heritage

cirkulär ekonomi / circular economy (CE)

stadsplanering / urban planning

fallstudie / case study

växthusgaser / greenhouse gases (GHG)

livscykelanalys / life cycle analysis (LCA)

renovering / building adaptation, renovation, remodelling, alteration, adaptation

Figur 01. Booleska söktrådar Scopus databas

Antal träffar

adaptive	reuse				3 354
adaptive	reuse	heritage			553
adaptive	reuse	heritage	cultural	value	279
adaptive	reuse	heritage	circular	economy	70
adaptive	reuse	heritage	GHG		6
adaptive	reuse	heritage	LCA		13
adaptive	reuse	heritage	urban	planning	325
adaptive	reuse	method	case	study	516

Teoretisk referensram

Det teoretiska ramverket består av samtida hållbarhetsteori och kulturvårdsteori som överlappar varandra i kulturvårdsbegreppet adaptive reuse, adaptiv återanvändning på svenska. I och med detta begrepp möts kulturvårdsfältet och hållbarhetsfältet i en gemensam kultur- och hållbarhetsmetod. Med hjälp av samtida hållbarhetsteori och kulturvårdsteori kan vi skapa ännu fler strategier och metoder för en hållbar bebyggelse i framtiden.

Hållbarhetsteori

Dessa forskningsfrågor undersöks från ett deduktivt förhållningssätt kring det globala hållbarhetsperspektivet som genom internationella charters och policys sipprar ner på en nationell och regional nivå i det svenska samhället. Den geologiska epoken Antropocen som, enligt Anthropocene Working Group (AWG), menar att människan förändrar planetens fysiska, biologiska och kemiska sammansättning på ett genomgripande sätt är grunden i samtida hållbarhetsteori. Det är den huvudsakliga orsaken till bland annat massutrotning av djurarter, ekosystem och den hastiga globala uppvärmningen. Det finns en konsensus i forskarvärlden kring Antropocen som geologisk epok men den har ännu inte bekräftats av det beslutande organet International Commission of Stratigraphy (ICS). Trots att människan haft stor inverkan på planeten under lång tid så har det fastslagits av AWG att epoken formellt började runt 1950. Dess startpunkt sammanfaller med den globala befolkningsökning som pågår än idag. Som historikern Dipesh Chakrabarty skriver (2009, s. 207–212) står Antropocen för en fundamental förändring, ett paradigmskifte, i hur man ser på världen och människan i relation till ekosystemen och planeten. Människan har gått från att ha placerat sig själv utanför planetens ekosystem, som en betraktare, till att bli en pådrivande faktor i dess förändring och i förlängningen – förstörelse. Effekterna av människans påverkan under Antropocen är svåra att överblicka, men spås påverka livet på jorden under flera millenier (Zalasiewicz m.fl., 2017, s. 3).

Kulturvårdsteori

Kulturvårdsteorierna beskriver hur vi tidigare har sett på bevarande och hur vi ser på bevarande idag. Kulturvårdsdiskursen är en process i ständig utveckling och påverkar hur människan ser på förändring av det byggda kulturarvet. Diskursen har förändrats över tid från en mer objekt-fokuserad kulturvård där det finns "en sanning" som bör bevaras, till en mer subjekt-orienterad där människans behov står i fokus. Vad som bör bevaras och hur, är en del av en förhandling mellan olika intressenter i samhället (Molander, 2017, s. 20–21). Det var kring andra världskrigets slut som synen på bevarande började skifta från den objekt-fokuserade synen till en mer pragmatisk syn, där objektets användning lyfts som ett primärt syfte för bevarande. Det vill säga en mer subjekt-orienterad syn på bevarande. I Venice Charter artikel 5 lyfts återanvändning, eller ändrad funktionalitet av en byggnad som en möjlig bevarandepraktik (ICOMOS, 1965, s. 2).

Geogory Ashworth (2011) beskriver ovan nämnda process som tre paradigmer som lever sida vid sida under 1900-talet; preservation, conservation och heritage. Dessa tre paradigmskiften har dock inte skiftat från ett synsätt till ett annat, utan lever sida vid sida än idag. Preservation är den äldsta och längst använda typen av bevarande som använts sedan 1800-talet. Experter pekar ut

värdefulla historiska objekt, byggnader och monument som anses signifikanta för en viss tidsperiod och bevarar dess nuvarande tillstånd. Conservation breddar bevarandet att involvera mer än bara en enskild byggnad här och där till att involvera miljöer och sammanhang (Ashworth, 2011, s. 10). Det var efter andra världskriget som synen på bevarande började skifta från den objekt-fokuserade synen till en mer pragmatisk syn, där objektets användning lyfts som ett syfte för bevarande. I Venice Charter artikel 5 (1965) lyfts återanvändning, eller ändrad funktionalitet av en byggnad som en möjlig metod för bevarande (ICOMOS, 1965, s. 2). Det var under detta paradigm som begreppet adaptive reuse först började användas som en möjlig bevarandepraktik. Adaptive reuse, på svenska adaptiv återanvändning, är ett kulturvårdsteoretiskt begrepp och en kulturvårdande praktik som beskriver processen att renovera och anpassa befintlig bebyggelse för ändrad användning (Wong, 2016, s. 30).

Heritage som kulturvårdsparadigm lyfter att kulturarvet, i detta fall bebyggelsen, bör ha ett syfte för människor idag. Användandet är centralt för bevarandet. Det förflutna används för att skapa värden i nutid, i stället för att som tidigare bevara värden från det förflutna (Ashworth, 2011, s. 10–11). Med heritage paradigmerna kan det förflutna användas som ett värde inom fysisk planeringen, där historisk bebyggelse kan användas för att skapa värden i nutid. Det är möjligt att se det som en vidareutveckling av de byggnader som bevarades under de tidigare paradigmerna (Ashworth, 2011, s. 11–12).

Joks Janssen, Eric Luiten, Hans Renes och Eva Stegmeijer (2017) har klassificerat kulturarv inom fysisk planering på tre olika sätt: 1. Kulturarv och bevarande som "sector" där bevarandefältet är fullständigt separerat från fysisk planering 2. Kulturarv och bevarande som "factor" dvs det används som en tillgång, för plats- och landsbygdsutveckling 3. Kulturarv och bevarande som "vector" där utgångspunkten är kulturarv och bevarandeperspektiv introduceras tidigt i den fysiska planeringen (Janssen m.fl., 2017, s. 2–3). Genom att mer proaktivt använda vector-metoden så är det möjligt att skapa förutsättningar där kulturhistoriska platser kan användas som en guide till samtida planering och användning (Janssen m.fl., 2017, s. 10).

Muñoz Viñas (2005, s. 147–148) skriver att bevarandet är en kreativ disciplin och det går att påstå, att det finns inget bevarande utan ett visst mått av gestaltning. De beslut man tar som kulturvårdare gällande material och genomförande kommer aldrig att vara en kopia på de historiska förutsättningarna där objektet blev till. Tolkningar av lämningar är baserade på hur objektet betett sig under tidens nedbrytningsprocesser. Beslut i bevarandeprocessen tas baserat på våra erfarenheter och vi som människor lever ett annorlunda liv och har helt andra erfarenheter än människorna

som levt innan oss. Beslut och lösningar på bevarandeproblematik är i visst mått alltid baserade på ett kreativt och gestaltande angreppssätt.

Användningen av begreppet adaptive reuse i denna uppsats

Adaptive reuse, på svenska adaptiv återanvändning, är ett kulturvårdsteoretiskt begrepp och en kulturvårdande praktik som beskriver processen att renovera och anpassa befintlig bebyggelse för ändrad användning (Wong, 2016, s. 30). Adaptive reuse som begrepp hämtar sin teoretiska bakgrund i tolkningen av Venice Charter (ICOMOS, 1965, s. 2) som är ett av fundamenten för det samtida kulturvårdsbegreppet. I Venice Charter, artikel 5 beskrivs återanvändning eller ändrad funktionalitet av en byggnad som en möjlig bevarandepraktik (Wong, 2016, s. 10).

Som tidigare nämnts i avsnittet Forsknings- och kunskapsläge är begreppet Adaptive reuse ottydligt definierat. Det finns en mängd olika begrepp för att beskriva en befintlig byggnads förändrade arkitektur eller funktion. Några exempel på detta tar Plevoets och Van Cleempoel (2019, s. 20–23) upp i sin bok, exempelvis: renovering, ombyggnation, ändring och anpassning. Notera att det engelska språket innehåller fler definitioner än svenska. På grund av detta involverar begreppet allt från återanvändning av byggnadsdelar och material till mindre ändringar i funktionen (Plevoets & Van Cleempoel, 2019, s. 20–23). Därför definieras begreppet, i förhållande till uppsatsens fallstudieobjekt till:

Adaptiv återanvändning av oanvänd bebyggelse med utpekade kulturvärden som funktionellt och fysiskt helt eller delvis anpassas för en ny användning.

Sammanfattningsvis

Med detta teoretiska ramverk undersöks det byggda kulturarvet ur det subjektiva eller intersubjektiva perspektivet och anta ett kritiskt förhållningssätt till hur oanvänd bebyggelse värderas i förhållande till samtida normer och lagstiftning (Muñoz Viñas, 2005, s. 147–153).

De nationella målen att minska utsläppen av växthusgaser i atmosfären (SFS 2017:720) i kombination med en samtida, subjektiv syn på bevarandepraktiken skapar en möjlighet uppvärdera till synes värdelösa byggnader ur ett materiellt-, socialt- och kulturellt perspektiv och att anpassa dessa på ett mer kreativt sätt för en mer hållbar framtid. Den adaptiva återanvändningen kan ses som en del i en kulturarvsprocess där det byggda kulturarvet inte är något statiskt, utan något som pågår och förändras i takt med människans förändrade behov (Muñoz Viñas, 2005, s. 147–153).

Källmaterial och källkritik

Undersökningen genomförs som fallstudier. Att arbeta med fallstudier gör det möjligt att jämföra data från två eller fler objekt (Patel & Davidson, 2011, s. 76–77). Inom ramen för fallstudierna används metoderna arkiv- och dokumentstudier, platsbesök, kvalitativa intervjuer med antikvarisk kompetens och en enkät (Patel & Davidson, 2011, s. 52–57). En litteraturstudie genomförs för att undersöka forskningsfältet och vad som finns skrivet sedan tidigare.

Litteratur

Litteraturstudierna fokuserades under arbetets inledande och avslutande del och bestod främst av forskningsartiklar som söktes fram på Scopus och Göteborgs Universitets Supersök med relevanta sökord. Ett flertal relevanta artiklar tillhandahölls även från min handledare. Ett fokus ligger på vetenskaplig och relevant litteratur inom ämnen som adaptive reuse och miljöfrågor kopplade till det byggda kulturarvet. Artiklarna är expertgranskade innan publicering i respektive tidskrift och citerad i flera texter.

Relevanta böcker har inhandlats eller lånats på bibliotek. En av dem är antologin *Kvinnor i Linnébygden: Med Julia Stéens livsverk Hvita korset* (2020). Kapitlet som beskriver Julia Stéens historia är skrivet av Julia Stéens barnbarn Benedicta Ekstedt Sognéus och detta har tagits i beaktning vid läsning av denna bok. Dock saknas den informationen i antologin, så läsaren får på egen hand inta ett källkritiskt perspektiv vid läsningen.

Dokumentstudier

Dokumentstudierna består bland annat av historiska dokument och fotografier för att förstå objektens tidigare användning, men även dokument relaterade till återbruksprocessen i form av antikvariska underlag och utredningar, detaljplaner och politiska beslut. Det handlar i majoritet om offentliga handlingar från Västerås- och Älmhults kommun som innefattar bland annat sammanträdesprotokoll, beslutsunderlag mm.

Det har funnits begränsade möjligheter att få tag i relevant antikvarisk dokumentation gällande anpassningen av Ångkraftverket i Västerås till hotell. Tillgång till hela materialet hade troligtvis gett en mer komplett och nyanserad bild av anpassningsprocessen.

Kvalitativa intervjuer

Semistrukturerade intervjuer med förberedda frågor genomfördes med Viktoria Bylund, kultur- miljöhandläggare på Länsstyrelsen i Kronobergs län och Kicki Söderback, stadsbyggnadsantikvarie i Örebro (tidigare bebyggelseantikvarie på Länsstyrelsen i Västmanlands län) den 22 april 2022. Respondenterna har relevant antikvarisk kompetens och har kunskap om de aktuella fallstudieobjekten. Förberedda frågor mejlades till respondenterna ett par dagar innan intervjutillfället för att ge dem möjlighet att förbereda sig. Intervjuerna gjordes via telefon respektive videosamtal och spelades in med respondenternas godkännande, för att senare transkriberas. Intervjuerna transkriberades i sin helhet med hjälp av Word online's automatiska transkriberingsfunktion (Patel & Davidson, 2011, s. 104–109).

Bylund kunde inte uttala sig specifikt om det aktuella objektet (Hvita korset i Älmhult) på grund av sin roll som handläggare i en pågående byggnadsminnesutredning gällande Hvita korset. Bylund intervjuades generellt om processen kring ansökan om byggnadsminnesförklaring och hur det går till. Kicki Söderback intervjuades om sin tidigare roll som bebyggelseantikvarie på Länsstyrelsen i Västmanlands län och hennes arbete kopplat till anpassningen av Ångkraftverket i Västerås.

Enkät

En Google-forms enkät skickades ut via mejl till kommunala beslutsfattare (kommunfullmäktige, kommunstyrelse och byggnadsnämnd) i Västerås och Älmhults kommun den 12 april 2022. Enkäten bestod av 10 frågor på ämnet: Bebyggelse, miljö och kulturvärden för att få en uppfattning om medvetandenivån kring dessa frågor hos beslutsfattarna i de aktuella kommunerna. Respondenterna fick två veckor på sig att svara och under denna tvåveckorsperiod skickades påminnelse ut vid två tillfällen. Enkäten skickades ut till totalt 172 kommunala beslutsfattare i de aktuella kommunerna (112 i Västerås och 60 i Älmhult) och av dessa svarade 19%.

Enkäten utformades halvstrukturerat med ett flertal strukturerade frågor, men med möjlighet till egna svar och kommentarer (Patel & Davidson, 2011, s. 98). Enkäten är konfidentiell, men inte anonym. Det kan bidra till att respondenterna undviker att svara, då de eventuellt inte litar på att forskningsetisk praxis som formulerats av Vetenskapsrådet efterföljs (Patel & Davidson, 2011, s. 84–85). Viss osäkerhet finns kring enkätens tillförlitlighet, då respondenterna kan ha anpassat sina svar efter att ha fått tillgång till alla frågor. Det finns också viss osäkerhet om de tillfrågade personerna faktiskt är de som fyllt i enkäten, då detta inte är möjligt att kontrollera (Patel &

Davidson, 2011, s. 95–96). Enkäten och dess svar tas permanent efter att innehållet har analyserats. Enkäten redovisas i sin helhet i bilaga 02.

Platsbesök

Platsbesök genomfördes vid Hvita korset i Älmhult 27 april 2022. Vid detta platsbesök visades byggnaden upp av fastighetschef Lars Lund vid Älmhults kommun. Tillträde tilläts inte i alla delar av byggnaden på grund av rasrisk, dessa delar har endast varit möjliga att ta del av med hjälp av befintliga fotografier. Platsbesök vid Ångkraftverket (Steam Hotel) i Västerås genomfördes den 9 maj 2022 och detta besök genomfördes på egen hand med hotellpersonalens godkännande. Vid detta platsbesök undersöktes delar av allmänna utrymmen hotellet som lobby, restauranger och takterrasser och exteriören. Flera utrymmen kunde inte undersökas, exempelvis hotellrum, spa och en del av de museala miljöer som har varit stängda för allmänheten under pandemin. Platsbesöken genomfördes för att ge en ökad förståelse för landskapet, platsens rumslighet och bebyggelsens skala. Objekten dokumenterades vid dessa tillfällen med fotografi. Platsbesöken gjordes utan att berörd antikvarisk kompetens närvarade.

Informella samtal

Under arbetets gång har även ett flertal informella samtal genomförts. De har framför allt skett vid platsbesök och under mina sökningar efter empiri. Dessa har skett ostrukturerat och odokumenterat men adderar fördjupad förståelse och kontext från aktörer i objektens periferi.

2. Återbruksprocessen

Återbruksprocessen kan kopplas till samtida kulturvårdsteori. Som tidigare beskrivet i det teoretiska ramverket så beskriver kulturvårdsteorierna hur vi har sett på bevarande historiskt och hur vi ser på bevarande idag. Kulturvårdsdiskursen är en process i ständig utveckling och påverkar hur människan ser på förändring av det byggda kulturarvet. Diskursen har förändrats över tid från en mer objekt-fokuserad kulturvård där det finns "en sanning" som bör bevaras, till en mer subjekt-orienterad där människans behov står i fokus. Vad som bör bevaras och hur, är en del av en förhandling mellan olika intressenter i samhället (Molander, 2017, s. 20–21).

Engelska begrepp som fortsättningsvis tas upp i den här texten har jag valt att inte översätta till svenska på grund av osäkerheten att få fram korrekt precision i en svensk översättning, som motsvarar originalmeningen.

Gregory Ashworth (2011) beskriver ovan nämnda process som tre paradigmer som lever sida vid sida under 1900-talet; preservation, conservation och heritage. Dessa tre paradigmskiften har dock inte skiftat från ett synsätt till ett annat, utan lever sida vid sida än idag. Preservation är den äldsta och längst använda typen av bevarande som använts sedan 1800-talet. Experter pekar ut värdefulla historiska objekt, byggnader och monument som anses signifikanta för en viss tidsperiod och bevarar dess nuvarande tillstånd. Conservation breddar bevarandet att involvera mer än bara en enskild byggnad här och där till att involvera miljöer och sammanhang (Ashworth, 2011, s. 10). Det var efter andra världskrigets slut som synen på bevarande började skifta från den objekt-fokuserade synen till en mer pragmatisk syn, där objektets användning lyfts som ett syfte för bevarande. I Venice Charter artikel 5 (1965) lyfts återanvändning, eller ändrad funktionalitet av en byggnad som en möjlig metod för bevarande (ICOMOS, 1965, s. 2). Det var under detta paradigm som begreppet adaptive reuse först började användas som en möjlig bevarandepraktik. Adaptive reuse, på svenska adaptiv återanvändning, är ett kulturvårdsteoretiskt begrepp och en kulturvårdande praktik som beskriver processen att renovera och anpassa befintlig bebyggelse för ändrad användning (Wong, 2016, s. 30).

Heritage som kulturvårdsparadigm lyfter att kulturarvet, i detta fall bebyggelsen, bör ha ett syfte för människor idag. Användandet är centralt för bevarandet. Det förflutna används för att skapa värden i nutid, i stället för att som tidigare bevara värden från det förflutna (Ashworth, 2011, s. 10–11). Med heritage paradigmerna kan det förflutna användas som ett värde inom stadsplaneringen, där historisk bebyggelse kan användas för att skapa värden för oss i nutid. Det är möjligt

att se det som en vidareutveckling av de byggnader som bevarades under de tidigare paradigmen (Ashworth, 2011, s. 11–12).

Janssen, Luiten, Renes och Stegmeijer (2017) har skrivit om tre olika sätt att hantera och klassificera kulturarv inom fysisk planering. 1. Kulturarv och bevarande som "sector" där bevarandefältet är fullständigt separerat från fysisk planering 2. Kulturarv och bevarande som "factor" dvs det används som en tillgång, för plats- och landsbygdsutveckling 3. Kulturarv och bevarande som "vector" där utgångspunkten är kulturarv och bevarandeperspektiv tidigt i den fysiska planeringen, dvs kulturarvet anger riktningen (Janssen m.fl., 2017, s. 2–3).

Precis som Ashworth's paradigmer (2011) så existerar dessa olika sätt att hantera kulturarv inom fysisk planering samtidigt men det finns en tydlig utveckling från en period då bevarande och fysisk planering var helt separerade till ett mer inkluderande synsätt där bevarande och fysisk planering smälter samman och kan involvera hela områden, materiella och immateriella värden.

Trots utvecklingen som nämns ovan så finns det idag ett glapp mellan forskningen och den praxis och lagar som används inom fysisk planering och bevarande. De vanligt förekommande metoderna är fortfarande baserade på kulturarv och bevarande som "sector" och det är först nyligen som bevarande som "factor" har börjat användas regelbundet till exempel återanvändning av byggnader för nya funktioner, framför allt i urbana områden. Sporadiskt används kulturarv och bevarande som "vector" i fysisk planering. Författarna anser att alla dessa tre klassificeringar är relevanta men att samhället behöver bli bättre på att implementera rätt metod vid rätt tillfälle (Janssen m.fl., 2017, s. 2–3).

Genom att använda vector-metoden så är det möjligt att skapa förutsättningar där minnen, historiska platser och byggnader kan användas som en guide till samtida planering och användning. Därför finns det en önskan inom bevarandefältet att koppla bevarandepraktiken mer proaktivt till fysisk planering (Janssen m.fl., 2017, s. 10).

3. Fallstudie I: Hvita korset

Hvita korset i Älmhult är ett av två fallstudieobjekt som undersöks i den här uppsatsen. Det är även det fallstudieobjekt där en återbruksprocess i dagsläget inte anses aktuell eller genomförbar. Hvita korsets byggnader ursprungligen använts som barnbördshus, barnhem och utbildningslokaler för en barnskötarutbildning mellan 1920–1940-talet. Byggnaderna har redan genomgått en återanvändningsprocess tidigare, då de har använts som textilfabrik mellan 1940–1980-talet. Byggnaderna har sedan flera år tillbaka stått tomma och oanvända. En antikvarisk förundersökning genomfördes 2019 på uppdrag av Älmhults kommun inför ändring av detaljplan, då kommunen avser att bebygga området med bostäder, centrum- och vårdverksamhet. Enligt den antikvariska förundersökningen är bebyggelsen unik i Sverige och har höga kulturhistoria- och socialhistoria värden och stor potential att anpassas till nya funktioner (Ahlqvist, 2019, s. 3–4).

Trots att antikvarisk expertis vid ett flertal tillfällen lyft att en återbruksprocess är möjlig för att kunna bevara en unik miljö, så anses inte denna lösning aktuell. I nuläget har Miljö- och byggnämnden i Älmhult gett rivningslov för byggnaderna (Miljö- och byggnämnden, 2022, s. 6). Länsstyrelsen beslutade strax efter detta om rivningsförbud i väntan på en byggnadsminnesutredning, som initierats av en privatperson (Länsstyrelsen Kronobergs län, 2022).

Administrativa uppgifter

Län: Kronoberg

Kommun: Älmhults kommun

Fastighet: Älmhult Vita korset 7

Ägare: Älmhults kommun

Skyddad byggnad enligt KML: –

Registrerad fornlämning: RAÄ-nummer Stenbrohult 140:2

Inom riksintresse för Kulturmiljövården: –

Beskrivning av byggnaderna

Hvita korset består av en stor vit byggnad med byggnadskroppar från flera olika tidsepoker som är sammanbyggda till en helhet. Byggnadskropparna har byggts till vid flera tillfällen under 1900-talet för att anpassa byggnaden till olika verksamheter. Mellan 1920–1940-tal användes byggnaderna framför allt som barnbördshus och utbildningslokaler (Ahlqvist, 2019, s. 6). Tidsperioden 1940–1980-tal användes lokalerna som kontor, lager och textilfabrik (Älmhults kommun, 1968).

Under den senaste tidsperioden mellan 1980–2000-talet har delar av byggnaderna hyrts ut periodvis till olika hyresgäster bland annat som kontor och festlokal (Älmhults kommun, 2006).

Byggnadskroppen på den östra sidan kallades ursprungligen Solhöjden (Rundlöf, 1979). Vid platsbesök 2022-04-27 tilläts inte besök i den här delen av byggnaden på grund av rasrisk. Enligt den antikvariska förundersökningen (2019) är denna del med stor säkerhet uppförd innan Julia och Gustaf Stéen köpte fastigheten och är i så fall den äldsta bevarade byggnaden på platsen. Huset har tidstypiska arkitektoniska drag och detaljer från sent 1800-tal–1920-tal. Byggnadens norra fasad är märklig utformad med tre frontespiser med olika bredd och mansardtak som radas upp bredvid varandra. Det ger ett intryck av att byggnaden har byggts på i flera omgångar, men på bilder från ca 1921 kan man se hur osymmetrisk både byggnadskroppen och fönstersättningen är på huset. I dagsläget finns det ingen information om varför huset har denna märkliga utformning (Ahlqvist, 2019, s. 8–10).

Fasaden är klädd med liggande fasspontpanel. Som det beskrivs i den antikvariska förundersökningen (2019) hade panelen troligtvis en gul kulör mellan 1920–1940-talet och det var först i slutet på 1940-talet som byggnaden troligtvis målades vit för första gången. Huset har en mängd olika typer av fönster och husets långsidor har olika arkitektoniska uttryck. Byggnadens mansardtak och takkupor är klädda med plåt som är målad i en svart kulör. Enligt uppgift är husets ursprungliga fönster kvar var vad gäller både karm och karm, men dessa är vid denna tidpunkt övertäckta med skivor. Byggnadens huvudentré är verandaliknande och den ursprungliga dörren finns troligtvis kvar bakom skivmaterial och brädor (Ahlqvist, 2019, s. 8–10).

Det finns ett flertal detaljer kvar i huset med kulturhistoriskt värde. I den antikvariska förundersökningen (2019) beskrivs ett flertal valv som dekorerats med målningar av växtornamentik och över ett av valven finns ett målat sk frimurarkors, vilket var Hvita korsets symbol. Väggmålningarna är målade direkt på vägghpanel bestående av fanerskivor som ramas in av ett slätt listverk. Denna fanns i flera andra av Hvita korsets byggnader men endast i Solhöjden kan man se hur dessa såg ut när de uppfördes. Byggnadens innertak bestod i vissa rum av samma typ av panel (Ahlqvist, 2019, s. 8–10).

Huvudbyggnaden uppfördes troligtvis mellan 1922 och 1927 och byggdes direkt mot Solhöjdens västra gavel. Huvudbyggnaden har fyra våningar samt källare. Byggnaden täcks av ett stort mansardtak, täcker våning tre och fyra och vars form återkommer i frontespiser och takkupor. Taket består av svartmålad skivtäckande plåt. Fasaden har ursprungligen varit reveterad i en ljus

kulör med snickeridetalljer målade i en mörkare kulör. Invändigt kläddes väggarna med en panel av fanérskivor som ramades in av släta lister. Huvudbyggnaden innehöll förlossnings- och lärosalar (Ahlqvist, 2019, s. 11–16).

I den antikvariska förundersökningen (2019) beskrivs Hvita korsets torn som en separat byggnadsdel och märklig företeelse som saknar motsvarigheter sett ur både ett lokalt och ett nationellt perspektiv på barnbördshus. Idéen bakom byggnaden var inte enbart att vara ett trapphus mellan huvudbyggnadens fyra våningsplan utan utformning syftade till det gamla husmorsknepet att trappklättring sätter i gång förlossningen. Gustaf Stéens förkärlek för balkonger och verandor kom att prägla tornets utformning (Ahlqvist, 2019, s. 11–16).

Varje våningsplan i tornet är utformat med en U-formad bred trappa. Det finns även pardörrar in i huvudbyggnadens olika våningsplan likadana pardörrar ut i små inglasade verandor. Högst upp i tornet finns en mindre trappa upp till våningen direkt under tornhuven. Denna består av ett litet kvadratisk rum med fyra små fönster, ett i varje väderstreck. Utvändigt reveterades trapphusets fasad i en ljus kulör för att harmonisera med huvudbyggnaden. Verandorna hade från början en vit träpanel under fönstren men tros att reveterats under 1040-talet. Fönster och snickeridetalljer målades i en mörk kulör (Ahlqvist, 2019, s. 11–16). Tornet är den byggnadsdel där den fasta inredningen är bäst bevarad. Det finns fortfarande fasspontpanel med karaktäristisk bred spånt som har använts både som vägg- och takbeklädnad i tornet och på andra väggar inne i huvudbyggnaden. Taklisterna består av klassisk hålkärslis och golvlisten har en enkel profilering i överkant. Fönsterfodren invändigt hade en elegant men diskret profil som kan beskrivas som jugendstil. Fönsterbrädan bestod av en kraftig profilerad bröstlist. I det lilla rummet under tornhuven har väggar och tak en enklare panel som består av fanerade skivor kantade av ett enkelt listverk. Denna typ av panel kan ses även i de övriga kvarvarande Hvita korset-byggnaderna. Trappan har en enkel utformning av räcke med dekorativa små knoppar vid hörn och avslut. Den ursprungliga handledaren är en rund stång i trä uppsatt på små enkla metallfästen. Pardörrarnas nederdel har stående speglar och överdelen är glasad med en dekorativ spröjsning. Tornets verandafönster var spröjsade och bestod av sex bågar, tre bågar på var sida om en tvärpost på mitten. Denna typ av fönster fanns också på huvudbyggnadens verandor (Ahlqvist, 2019, s. 17–20).

Förutom dessa byggnadsdelar som kan kopplas till förlossningsverksamheten och barnskötarutbildningen under 1920–1940-tal, så finns det byggnadsdelar i nord-nordvästligt läge som tillkommit under perioden 1940–1980 när byggnaderna användes för textilindustri. Detta innefattar en

tillbyggnad i två plan från 1953 (Älmhults kommun, 1953) och en tillbyggnad för sömnad och lager i ett plan från 1968 (Älmhults kommun, 1968).

Trädgården ligger i en sluttning på den östra sidan. Under Hvita korsets tid skapades kallmurade terrasseringar i natursten till odlingarna för att försörja verksamheten med mat. Murarna finns kvar och bidrar till huvudbyggnadens och tornets höga karaktär. Kvar finns även ett smidesräcke som härstammar från samma tid, som är bevarandevärt (Ahlqvist, 2019, s. 25). Trädgårdens terrasseringar är skyddade med högsta skyddet (q) i enlighet med Plan- och bygglagen 4 kapitlet 8§ (Polupan & Wennberg, 2019, s. 14): ”I en detaljplan får kommunen bestämma hur allmänna platser som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt ska skyddas.” (SFS 2010:900). Sedan huvudbyggnaden och tornets fasad kläddes in i vit plåt under början på 1980-talet så har endast mindre underhållsändringar gjorts på byggnaderna (Älmhults kommun, 1981).

Hvita korset historik

Julia Stéen barnmorska och förgrundsgestalt

Historien om Hvita korsets barnbördshus går inte att berätta utan Julia Stéen, skaparen av verksamheten och grundare av stiftelsen Hvita korset. Julia Stéen föddes som Julia Johansson 1874 i Karlskoga. 1898 gifte sig Julia med skoförsäljaren Gustaf Werner Stéen och födde en son som tillkommit innan äktenskapet. Efter att Julia förlorade sitt barn i hjärnhinneinflammation vid ett års ålder så valde Julia att utbilda sig till sjuksköterska och ackuschörka (äldre benämning på barnmorska) (Ahlqvist, 2018, s. 7–8).

Kring sekelskiftet 1900 var det fortfarande skamligt för kvinnor att föda barn utanför äktenskapet. Julias egen erfarenhet av detta gav henne idén att starta en förlossningsklinik dit kvinnor kunde vända sig för att föda sina barn utan att omvärlden fick veta. Kvinnorna kunde skrivas in upp till tre månader innan förväntad förlossning för att vila och för att dölja sina graviditeter. Kopplat till förlossningskliniken fanns även ett barnhem som förmedlade fosterbarn, en utbildning till barnsköterska samt en husmorsskola. En del av kvinnorna som utbildade sig barnskötare gjorde detta i samband med sina egna graviditeter, vilket även gav dem en rimlig förklaring till sin frånvaro från hemorten (Ekstedt-Sogneus & Käll Andersson, 2020, s. 185).

Hvita korset i Älmhult

Makarna Julia och Gustaf Steen köpte gården Svenslund i Älmhult 1921 för att bedriva sin barn- och mödravårdsverksamhet. Tidigare hade stiftelsen huserat i Kumla, Örebro och Emmaboda men vuxit ur sina lokaler. Gården i Älmhult låg på ett rimligt avstånd från järnvägen och gav stiftelsen möjlighet att växa. Hvita Korset i Älmhult blev en av landets största institutioner för barn- och mödravård och var en plats dit kvinnor som födde barn utanför äktenskapet kunde vända sig och få hjälp. Förutom barn- och mödravård bedrevs även Sveriges största utbildning för barnsköterskor på Hvita korset (Ahlqvist, 2018, s. 14).

Gustaf och Julia lämnade sitt avtryck på gården Svenslund och dess byggnader. Under 1920-talet fick mangårdsbyggnaden Steensborg stora balkonger där barnen skulle få tillgång till frisk luft. När den nya förlossningsbyggnaden uppfördes fick den glasverandor, balkonger och ett femvåningstorn där trappklättringen skulle sätta fart på förlossningarna. Hvita korset komplexet innefattade en mängd olika byggnader bland annat; den första mangårdsbyggnaden Steensborg, huvudbyggnaden med torn, Solhöjden, en ladugård, kök och tvätterier och familjen Stéens bostad som kallades Betanien. Senare tillkom även Kalvs gård i Pjätteryd som drevs som lantbruk och sommarkoloni för barnhemsbarnen. Lantbruket gav även tillgång till mjölk, kött och grönsaker till barnen (Ahlqvist, 2018, s. 20). Från 1938 infördes fri och allmän förlossningsvård och då blev det svårt att konkurrera med de större sjukhusens BB-avdelningar. 1943 dömde Länsstyrelsen ut Hvita korset ut på grund av dålig sanitet och standard. Julia Stéen var vid den tiden nästan 70 år gammal och drog sig tillbaka från stiftelsen och som föreståndarinna (Ekstedt-Sogneus & Käll Andersson, 2020, s. 196–197).

Under en period på 40-talet användes lokalerna som sjukhus och vilohem åt Röda Korset, där överlevande från andra världskrigets koncentrationsläger fick återhämta sig (Ahlqvist, 2018, s. 26–27). 1947 såldes Hvita korset och huvudbyggnaden byggdes om till konfektion/textilfabrik. Under tiden som textilfabrik så revs de flesta byggnaderna från Hvita korsets tid och man byggde till lager och fabriksutrymmen. Gösta Lindholm, ägaren till Simo Konfektion ägde fastigheten till 2015 då den såldes till Älmhults kommun för 10 miljoner kronor (Ahlqvist, 2018, s. 26–27).

Troligtvis föddes Ikeas grundare Ingvar Kamprad i Hvita korsets förlossningslokaler 1926. Anläggningen fungerade vid tidpunkten som Älmhults lokala barnbördshus. Kamprads koppling till Hvita korset har lyfts som en anledning att bara byggnaderna. Men om Kamprad föddes på Hvita korset har inte kunnat styrkas i historiska dokument, då de inte har hittats (Gustafsson, 2022, 25 februari).

Planerad process

Planerna för Hvita korsets byggnader i dagsläget är rivning enligt det beviljade rivningslovet från 2022-01-24 (Miljö- och byggnämnden, 2022, s. 6–12). Efter att byggnaderna är rivna så planerar Älmhults kommun att bygga ett hundratal bostäder på platsen, enligt den aktuella detaljplanen från 2020 (Polupan & Wennberg, 2019, s. 3). Länsstyrelsen i Kronobergs län har beslutat om rivningsförbud sedan de fick in en ansökan om byggnadsminnesförklaring för Hvita korset. Ansökan skickades in av en privatperson. I väntan på utredningen så har Länsstyrelsen beslutat om rivningsförbud för att inte riskera att byggnaden rivs och kulturhistoriska värden förstörs (Länsstyrelsen Kronobergs län, 2022). Den planerade processen med rivning är därmed pausad och byggnadernas framtid oklar.

Aktuell detaljplan

Enligt den aktuella detaljplanen från 2020 så ökar befolkningen i Älmhult och det finns behov av bostäder. Ett sätt att tillgodose detta behov är att förtäta områden där det redan finns infrastruktur (gator, vatten, avlopp osv). Enligt Översiktsplanen från 2016 är området kring Hvita korset ett möjligt förtätningsområde. Det främsta syftet med den nya detaljplanen är bostäder, men planen medger även användningen för vård, centrum, kontor och kulturverksamheter. Området har planerats med hänsyn till att de äldsta delarna av Hvita korsets byggnader (Svenslund, huvudbyggnaden och tornet) kan komma att bevaras och tillsammans med trädgården skapar en park och ett torg i mitten på området. Trädgården och terrasserna i öster om byggnaderna är skyddade enligt lag med q-märkning och syftet är att bevara parkmiljön och terrasseringen, som har ett kulturhistoriskt värde. Fyra tomter finns som förslag i detaljplanen, två tomter med fyravåningshus och två tomter med åttavåningshus, varav Hvita korset-tomten är en av dem (Polupan & Wennberg, 2019, s. 12).

Tidslinje över processen 2015–2022

Tidsperioden sedan Älmhults kommun köpte fastigheten Vita korset 7 har kantats av politiska beslut, protester och överklaganden. Här följer en tidslinje som redogör för processen från 2015 och fram till idag (maj 2022):

2015 Älmhults kommun köpte fastigheten 2015 för 10 miljoner av Gösta Lindholm, ägaren till Simo Konfektion. Tanken var att utöka intilliggande Almgårdens äldreboende med fler bostäder (Melin, 2022, 26 januari).

2015 Fanns det planer på att skapa ett Kulturcentrum/Kulturfabrik med ungdomsgård, föreningslokaler och boulebanor. Idéen skrotades pga. höga kostnader (Melin, 2022, 26 januari).

2016 Ingvar Kamprad skänker 5 miljoner kronor för bevarandet av Hvita korsets byggnader. Kamprad önskade att byggnaden skulle bli en samlingsplats med kafé för pensionärer (Melin, 2020, 17 september).

2017 Miljö- och byggnämnden ger miljö- och byggförvaltningen i uppdrag att upprätta förslag till detaljplan för Vita Korset 7 (Polupan & Wennberg, 2019, s. 3).

2019 Förslag till ny detaljplan på samråd till januari 2019 (Polupan & Wennberg, 2019, s. 26).

2019 Förslag till ny detaljplan på granskning till juni 2019 (Polupan & Wennberg, 2019, s. 26).

2019 Närliggande fastighetsägare överklagar förslag till detaljplan pga ökat trafiktryck och byggnadernas höjd i detaljplanen. Mark-och miljödomstolen godkänner detaljplanen som tillåter att det ska byggas 8-våningsbyggnader på tomten (Melin, 2022, 26 januari).

2020 Detaljplanen vinner laga kraft 2020-09-11

2021 Kulturparken Småland genomför en antikvarisk förundersökning som fastslår att: "Hvita korsets byggnader är mycket speciella och saknar motsvarigheter både lokalt och nationellt som barnbördshus." (Ahlqvist, 2019, s. 4).

2022 Kulturmiljö Halland skriver i antikvariskt utlåtande över Vita Korset 7 att: "Den aktuella byggnaden är genom sin historia och unika utformning av högt kulturhistoriskt värde och identitetsskapande för Älmhult. Åtgärden bedöms inte som förenlig med de förutsättningar för rivningslov som ställs i PBL kap 9 §34 punkt 2 (SFS 2010:900) och rivningslov bör därför inte beviljas för huvudbyggnaden." (Clarke, 2022, s. 1).

2022 Miljö- och byggnämnden beviljar rivningslov 2022-01-24 med stöd av PBL kap 9 §34 (Miljö- och byggnämnden, 2022, s. 5–6).

2022 Ansökan om att byggnadsminnesförklara Hvita korset skickas in av privatpersonen Frida Lönnberg till Länsstyrelsen Kronoberg 2022-02-14 (Länsstyrelsen Kronobergs län, 2022).

2022 Länsstyrelsen Kronoberg beslutar om rivningsförbud 2022-02-15. Rivningsförbudet gäller till och med 2022-08-15 i väntan på Länsstyrelsens byggnadsminnesutredning. Utredningen är i startgroparna och beräknas bli klar hösten 2022 (Melin, 2022, 15 februari).

Argument, motiv och faktorer

Antikvariska undersökningar och byggnadens kulturvärden

Sedan detaljplanen från 2020 vunnit laga kraft och inför beslutad rivning har det genomförts två antikvariska undersökningar av Hvita korsets byggnader under 2019 och 2022.

Smålands Museum (Kulturparken Småland) genomförde en antikvarisk förundersökning (2019).

I denna sammanfattar man att:

- ”Hvita korsets byggnader är mycket speciella och saknar motsvarigheter både lokalt och nationellt som barnbördshus.
- Hvita korsets verksamhet satte Älmhult på kartan innan IKEA och får anses ha ett symbolvärde för orten.
- Byggnadernas reslighet gör det till ett lokalt landmärke.
- Byggnadernas speciella utformning tillsammans med den terrasserade trädgården skapar en unik miljö.
- Hvita korsets byggnader och dess forna verksamhet har ett högt socialhistoriskt värde.
- Byggnaden med sina samlade värden är en viktig och utmärkande del av Älmhults historia och identitet.” (Ahlqvist, 2019, s. 4).

I början av 2022 gjorde Kulturmiljö Halland ett kompletterande antikvariskt utlåtande i samband med ansökan om rivningslov. Även detta utlåtande lyfter byggnadernas unika arkitektoniska uttryck och social historik som satt sin prägel på Älmhult som stad:

”Anläggningen är med sina karaktäristiskt sammanbyggda byggnadskroppar och sitt höga torn unik till sin utformning. Även om förändringar av byggnaden genomförts i samband med ombyggnaden till industri har byggnaden kvar mycket av sin ursprungliga och säregna karaktär. Byggnadens historia visar på en unik och omfattande verksamhet som präglat samhället och satt Älmhult på kartan. Även om anläggningen i sin helhet med senare tillkomna årsringar är av kulturhistoriskt värde bedöms huvudbyggnaden med tillhörande torn samt den låga delen i öster vara viktigast för förståelsen av Hvita Korset-verksamheten. Miljöskapande är även de omgivande stenterrasserna med karaktäristiska gjutjärnsstaket.” (Clarke, 2022, s. 2)

Bristande underhåll och otrygg miljö

Under långa perioder har Hvita korsets byggnader inte underhållits och stått oanvända och ouppvärmda. Sedan 2015 när Älmhults kommun köpte byggnaden har förfallet accelererat då inget underhåll har ombesörjts av kommunen och byggnaden varit fortsatt ouppvärmd. Det har skapat möjligheter för skadegörelse och drogproblematik när ungdomar brutit sig in och förstört fönster och inventarier inuti byggnaden (Melin, 2022, 19 februari). I dagsläget är fönster och dörrar på bottenvåningen igenspikade för att undvika ytterligare påverkan på byggnaderna.

Rivning och exploatering

Sedan detaljplanen från 2020 vann laga kraft började kommunen på allvar undersöka möjligheterna att riva fastigheterna på Hvita korset, trots att detaljplanen medger ett bevarande av Hvita korsets äldsta delar. Planen är att bygga ett 100-tal bostäder på området, varav minst en byggnad på åtta våningar där Hvita korsets huvudbyggnad och torn är placerade idag. Ett möjligt bevarande av Hvita korsets äldsta byggnader verkar inte längre aktuellt efter att en kostnadsuppskattning av renoveringen uppger en kostnad på ca 30 miljoner kronor för att göra byggnaden användbar igen (Fjälkinge AB, 2019, s. 3).

I Smålandsposten uppges det att kommunen eventuellt betalat ett överpris för fastigheten och är mån om att få affären att gå ihop ekonomiskt (Melin, 2022, 26 januari). För att få ekonomin att gå ihop säljs tomter till Bo Klok (samarbete mellan IKEA och Skanska) som enligt Smålandsposten ska uppföra 32 lägenheter och 16 radhus på området (Melin, 2022, 12 januari).

Miljö- och byggnämndens motiverar rivningslovet på följande sätt: ”Rivningslov beviljas med hänvisning till det dåliga skicket av byggnaden. Rivs inte byggnaden så kommer den bara att bli sämre och kanske till sist riskera att rasa.” (Miljö- och byggnämnden, 2022, s. 1).

Miljö- och byggnämndens beslut ställer upp ett flertal förutsättningar för att rivningsbeslut ska kunna tas, bland annat ska anvisningar utformas för att bevara områdets karaktär och historia, fastigheten ska dokumenteras innan rivning och minnet kring Julia Stéen ska göras mer offentlig med hjälp av den dokumentation som finns. Det finns även planer på att bevara ett smidesstaket som finns i trädgården och återföra till intilliggande Almgårdens tomt (Miljö- och byggnämnden, 2022, s. 1).

En utredning är planerad inför rivningen, för att fastställa hur byggmaterialet ska sorteras. Kommunen planerar även att sälja enstaka byggnadsdetaljer som anses värdefulla såsom fönster, dörrar, inventarier och lösöre på auktion (Melin, 2022, 10 januari).

Rivningsförbud och byggnadsminnesutredning

Ansökan om att göra Hvita korset till ett byggnadsminne skickades in av privatpersonen Frida Lönnberg den 14 februari 2022 (Länsstyrelsen Kronobergs län, 2022, s. 1). Enligt Kulturmiljölagen 3 kap, 4§ kan vem som helst väcka frågan om vad som ska vara ett byggnadsminne, sedan är det upp till Länsstyrelsen att utreda om byggnaden eller platsen har ”synnerligen högt kulturhistoriskt värde” (SFS 1988:950). Denna typ av medborgarinitiativ brukar kallas ”bottom-up” initiativ (Collins English Dictionary, u.å.-a) till skillnad från ”top-down” när initiativet kommer från de aktuella beslutsfattarna (Collins English Dictionary, u.å.-b). Nästföljande dag tog Länsstyrelsen i Kronoberg beslut om rivningsförbud och motiverar det på följande sätt:

”Länsstyrelsen bedömer att det finns anledning att tro att fastighetsägaren kan komma att riva bygganden och att dess kulturhistoriska värden därmed kan förstöras. Därför fattas beslutet om förbud mot rivning.” (Länsstyrelsen Kronobergs län, 2022, s. 1).

Rivningsförbudet är gällande i sex månader, men kan vid behov förlängas sex månader i taget. Detta rivningsförbud ger Länsstyrelsen i Kronoberg möjlighet att genomföra en byggnadsminnesutredning utan att fastighetsägaren (Älmhults kommun) har möjlighet att förstöra utpekade kulturvärden.

Ärendet har tilldelats kulturmiljöhandläggaren Viktoria Bylund som utredare. Vid kontakt med Bylund så framgår det att hon inte har möjlighet att kommentera en pågående utredning, utan kan endast kommentera byggnadsminnesutredningar generellt. Under byggnadsminnesutredningar tittar Länsstyrelsen på om byggnaden eller platsen har ”synnerligen högt kulturhistoriskt värde” (SFS 1988:950) och det kan bestå av flera olika typer av värden som till exempel socialhistoriska eller arkitektoniska värden. Man tittar även på vilka typ av byggnadsminnen som finns på en lands- och regional nivå då det kan finnas miljöer som inte är representerade i någon större omfattning. Bylund lyfter även vikten av att se på byggnadsminnen i ett större perspektiv. Förutsättningen för bevarande av en kulturmiljö är att den underhålls på ett korrekt sätt, så därför genomför man sällan en byggnadsminnesförklaring mot en fastighetsägares vilja. Det är en ganska komplicerad process där det i slutändan är viktigt att alla parter hittar ett samförstånd kring byggnadens värden och framtida underhåll (V. Bylund, personlig kommunikation, 22 april 2022).

Sammanfattning

Hvita korsets bebyggelse befinner sig just nu i en status quo. Byggnaderna är för tillfället räddade ifrån rivning, men en byggnadsminnesförklaring är inte ett självklart resultat efter byggnadsminnesutredning. Miljö- och byggnadsnämnden hävdar att åtgärder ska vidtas för att bevara områdets karaktär och historia vid rivning, men förutom bevarandet av ett staket så finns det inga beskrivningar av hur man ska genomföra detta.

Vid genomläsning av beslutsunderlagen (Clarke, 2022, s. 2) till rivningslovet (Miljö- och byggnämnden, 2022, s. 1) blir det uppenbart att Kulturmiljö Halland, som står för antikvarisk expertis, och kommunens miljö- och byggnadsnämnd har motsatta tolkningar av Plan- och bygglagen (PBL) 9 kap. 34 § Förutsättningar för rivningslov:

”Rivningslov ska ges för en åtgärd som avser en byggnad eller byggnadsdel som inte: 1. omfattas av rivningsförbud i detaljplan eller områdesbestämmelser, eller 2. bör bevaras på grund av byggnadens eller bebyggelsens historiska, kulturhistoriska, miljömässiga eller konstnärliga värde.” (SFS 2010:900)

Det är svårt att förstå hur Älmhults miljö- och byggnadsnämnd helt och hållet kan avstå från att ta hänsyn till två olika antikvariska underlag som fastslår att bebyggelsen har unika och höga kulturvärden (Ahlqvist, 2019), (Clarke, 2022) då det är en av de punkter som lyfts i PBL. Miljö- och byggnadsnämnden hänvisar till byggnadens dåliga skick (Miljö- och byggnämnden, 2022, s. 1) men har som fastighetsägare till Hvita korsets byggnader själva brutit mot PBL då de underlåtit att underhålla byggnaderna sedan köpet 2015. Plan- och bygglagen 8 kap. 14 § gällande underhåll och varsamhet gäller alla byggnader:

”Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.” (SFS 2010:900)

Avsaknaden av underhåll under så pass lång tid skapar tvivel om bevarande någonsin var ett alternativ och varför kommunen i så fall tog emot Ingvar Kamprads gåva på 5 miljoner för att bevara byggnaderna.

4. Fallstudie II: Västerås Ångkraftverk

Det före detta ångkraftverket i Västerås lyfts i den här uppsatsen som en lyckad process av adaptiv återanvändning, då ett flertal av industribyggnaderna framgångsrikt har anpassats till nya funktioner. Ångkraftverket är ett byggnadsminne som består av en mängd skyddade tegelbyggnader i nationalromantiskt och modernistiskt formspråk som mellan 1915–1992 användes som ett reservkraftverk för elproduktion. Industrimiljön växte organiskt fram i takt med att elektrifiering av Sverige byggdes ut och användes fram till dess att kärnkraften tog över som primär kraftkälla (Västmanlands länsmuseum, 1999, s. 1–6).

Under 1990-talet stod byggnaderna mestadels tomma och var rivningshotade. Ångkraftverket blev ett byggnadsminne 1999 och med detta starka skydd var det en utmaning för de inblandade intressenterna att genomföra en återanvändningsprocess där byggnaderna fick en ny funktion, men samtidigt behöll sina kulturhistoriska värden. Trots en komplicerad process anpassades ångkraftverkets tornbyggnader till ett äventyrsbad 2014 och ett hotell 2017 (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 38). Återbruksprocessen gällande äventyrsbadet tas inte upp i denna uppsats, fokus ligger på anpassningen av hotellet.

Administrativa uppgifter

Län: Västmanlands län

Kommun: Västerås kommun

Fastighet: Västerås 1:183, Västerås 1:231, Västerås 1:250, Ångkraftverket 1 & Ångkraftverket 3

Ägare: Kokpunkten Fastighets (KFAB)

Hysesgäst: ESS Group

Kulturmiljöskydd: Byggnadsminne sedan 1999

Registrerad fornlämning: –

Inom riksintresse för Kulturmiljövården: –

Beskrivning av byggnaderna

Västerås före detta ångkraftverk är placerat vid Mälarens strand, öster om Västerås stadskärna. Väster och nordväst om ångkraftverket ligger det industriområden och öster och nordöst finns det före detta arbetarbostäder som numera är ett radhusområde. På ångkraftverkets södra sida ligger Mälaren. Den historiska miljön kring ångkraftverket innefattar ett stort område på ca fyra kvarter med olika kvartersuppbyggnad. Den tidigare produktionsdelen har en stängd kvartersstruktur och innefattade kontor, verkstad och tidigare bostäder. Väster om detta kvarter ligger ett öppet,

oregelbundet kvarter med lägre byggnadsvolymer. De nordöstra delarna är obebyggd och används i nuläget som parkeringsplats och det norra området består av småskaliga bostadslängor i anslutning till en park (Stjernberg, 2020, s. 6).

Produktionsbyggnadens fasad, som har ett nationalromantiskt formspråk, är riktad mot Mälaren och är ett landmärke i det flacka landskapet med sitt kraftiga torn som höjer sig över den omgivande bebyggelsen. Övriga byggnader kopplade till produktionen (kontor, verkstäder) var från början placerade i anslutning till det industrispår som gick genom området och har varit avgörande för dess placering och relation till varandra (Stjernberg, 2020, s. 6).

Huvudbyggnaden är en massiv byggnad i tegel som består av en torndel, där kraftverkets tornpannor var placerade och en långsmal byggnadskropp på den västra sidan som har byggts ut successivt efter behov under ångkraftverkets aktiva period 1915–1959. Huvudbyggnaden är i dag ombyggd invändigt och inhyser ett äventyrsbad och ett hotell. Den långsmala byggnadsvolymen innehåller byggnadens tekniska delar som tornpannor, ställverk, maskinhall mm. Exempel på övriga byggnader som finns kvar är; Tidigare bostadshus för driftspersonal som byggts ihop med huvudbyggnaden, förråd/kontor från 1915–17, verkstad/kontor från 1915–17, kontor/verkstadslokaler från 1936–37, drift/pannförråd från 1933–35, bostadslänga för personal från 1917–21, tvättstuga och mangelbod från 1917–21 (Stjernberg, 2020, s. 6).

Tornbyggnaden som innehöll tornpannorna innehåller numera The Steam Hotel som har 18 våningar, 230 hotellrum, två restauranger och barer, ett spa och en utomhuspool på 7:e våningen och takterrass. Konferenslokalerna är anpassade för upp till 650 personer. Hotellet har över 100 heltidanställda (H. Ekberg, 2016).

Västerås Ångkraftverk övergripande historik

Elektricitet som nymodighet

Västerås Ångkraftverk uppfördes som ett reservkraftverk till vattenkraftverket Älvkarleby 1915–1917. Ångkraftverket byggdes under en period då elektricitet-användningen ökade kraftigt i Sverige. Reservkraftverket behövdes vid lågvattenperioder i för att säkra elleveranser till industrierna. Redan under byggets gång fick planen revideras, då kraftbehovet visade sig vara större än beräknat (Västmanlands länsmuseum, 1999, s. 3). På grund av närheten till vattendrag för god tillgång till kylvatten och möjlighet till leveranser till en närliggande hamn placerades reservkraftverket i Västerås. Dessutom var det viktigt att kraftverket låg skyddat en bit från kusten under krigstid (Ångkraftverkets Vänner, u.å.).

Vid färdigställandet innehöll kraftverket pannhus med fyra ångpannor, en hall med två turbiner, personalutrymmen, hjälpmaskiner av olika slag, verkstäder och en kolgård. Byggnaderna ritades av den dåvarande stadsarkitekten i Västerås Erik Hahr (1869–1944) och uppfördes i tegel i nationalromantisk stil som så många andra industribyggnader vid den här tiden. Som reservkraftverk gick det långa perioder då verksamheten stod stilla. På grund av detta utvecklades flera sidoverksamheter, till exempel tillverkning av ledningsstolpar, ställverk, linje- och stationssmide och apparater (Västmanlands länsmuseum, 1999, s. 3, 13–14).

Storhetstid och innovation

Under 1930-talet byggdes infrastrukturen ut och ett nationellt elnät blev verklighet, där Västerås blev en knutpunkt mellan landets södra och norra elnät. Ångkraftverkets kapacitet byggdes ut under flera omgångar för att tillgodose samhällets ökade behov av elektricitet. Det var vid den här tiden som kraftverkets typiska siluett kom till då torn byggdes för att husera de nya tornpannorna. Tornpannorna kunde startas upp snabbt, från kall panna till full drift på 20 minuter. Starttiden för motsvarande kraftverk i Europa var fem timmar (Västmanlands länsmuseum, 1999, s. 3). Under 1950-talet var anläggningen Sveriges tredje största kraftstation och låg i framkant med tekniska innovationer. Men redan under 1970-talet började man avveckla ångkraften, då kärnkraften tagit över som kraftkälla. Fram till 1992 använde Vattenfall kraftverket främst till utbildning av personal för att sedan läggas ner för gott (Ångkraftverkets Vänner, u.å.).

Genomförd återbruksprocess

Processen att återbruka kulturmiljön och omvandla platsen till ett upplevelsecentrum i Västerås påbörjades 2004 (Ekberg, 2008, 8 januari). Ett av de första projekten man genomförde var att bygga ett äventyrsbad som kallas för Kokpunkten, vägg i vägg med det som blivit hotell. Äventyrsbadet öppnade 2014 (Hedlund, 2017, 9 november). Den återbruksprocessen tas inte upp i denna uppsats, utan fokus ligger främst på The Steam Hotel.

På grund av att ångkraftverket är byggnadsminnesförklarat så har anpassningar av byggnaderna inneburit större förändringar av byggnadsminnet än vad som normalt godkänds av Länsstyrelsen, berättar byggnadsantikvarie Kicki Söderback som arbetade på Västmanlands Länsstyrelse vid tillfället (K. Söderback, personlig kommunikation, 22 april 2022).

Länsstyrelsen ansåg att det var viktigt att miljön och byggnaderna fortsatte att användas i stället för att så tomma. Det var en av anledningarna till att så omfattande ändringar på byggnadsminnet

godkändes. Söderback förtydligar: ”Vi blir mer angelägna om ett bevarande om vi fortsätter att använda och bruka en miljö. Därför är det bra om vi kan hitta nya användningsområden för gamla byggnader.” (Hedenrud, 2017). Enligt Söderback var en av utmaningarna under projektet att följa kulturmiljölagen men ändå få till förändringar av byggnaden för att få hotellverksamheten att fungera. Samverkan och dialog mellan fastighetsägaren och länsstyrelsen kring vilka mål man hade för anläggningen var viktig för att kunna ta hand om kulturvärdena på bästa sätt. Som aktör behöver man tidigt i planeringen se kulturmiljön som en resurs eller en förutsättning i stället för ett hinder som ger merarbete och högre kostnader (Hedlund, 2017, 9 november).

2015 påbörjades bygget att omvandla den 60 meter höga tornbyggnaden till hotell (Elfström, 2015). Tornbyggnaden som är från 1950-talets utbyggnad av ångkraftverket har tidigare rymt två höga tornpannor. Det innebär att man innan processen kunde börja var tvungen att frakta ut 5,5 ton järnskrot (Hedlund, 2017, 9 november). Två år senare, i september 2017, öppnade hotellet exakt 100 år efter det att ångkraftverket togs i bruk (Elfström, 2015).

Tidslinje processen

1992 Beslut om avveckling, ångkraftverket stängs (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 21).

1995 Ägaren Vattenfall fastigheter ansöker om rivningslov (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 21).

1995–1997 Protester mot rivning av ångkraftverket (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 21).

1997 Förslag till byggnadsminnesförklaring av Länsstyrelsen Västmanland efter förslag från Västerås stad (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 22).

1997–1999 Byggnadsminnesutredning (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 23).

1998 PEAB köper Ångkraftverket av Vattenfall fastigheter (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 22).

1999 Ångkraftverket och omkringliggande byggnader byggnadsminnesförklaras av Länsstyrelsen Västmanland (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 23).

2004 Påbörjar process för nya användningsområden, ex äventyrsbad (E. Ekberg, 2008).

2008 Ny detaljplan för 1:251 (Ångkraftverket), Öster Mälarstrand, Västerås (Persson, 2008).

2014 Äventyrsbadet Kokpunkten öppnar (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 38).

2015 Byggstart för hotellet (Elfström, 2015).

2017 Hotellet (Steam Hotel) öppnar (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 38).

Argument, motiv och faktorer

Kulturvärden

Ångkraftsverkets kulturvärden kommenterades av sex experter 2001, inför en framtida anpassning av byggnadsminnet. De lyfter anläggningens huvudsakliga kulturvärden som industrihistoriska och arkitektoniska. Den tekniska utrustningen inom kraftverket och den berättelse som besökare kan ta del av är en viktig del av anläggningens värde. Tillsammans med det arkitektoniska värdet i form av en sammanhållen industrimiljö i nationalromantisk och modernistisk tegelarkitektur ger platsen dess stora upplevelsevärden (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 38).

Några av de värdebärande karaktärsdrag som är väsentliga för att avläsa och uppleva miljöns historia finns att läsa om i Anders Stjernbergs kulturmiljöutredning (Stjernberg, 2020, s. 8) inför ny detaljplan:

- ”Den sammanhållna miljön med byggnader för anläggningens olika funktioner
- Planstruktur kopplad till driften med utgångspunkt från Mälaren och det tidigare industri-spåret
- Tydlig funktionsseparering med produktionsanläggning, verkstäder, administration och bostäder som kan avläsas i både byggnader och kvartersstruktur
- Byggnader från olika tider som speglar den successiva framväxten och teknikutvecklingen under 1900-talets första hälft
- Sambandet mellan industrins funktionsbyggnader och bostadslängan för anställda
- Tegelarkitekturen som både bidrar till den enhetliga miljön och berättar om arkitekturens utveckling mellan 1915–1950-talet
- Bostadslängans tydligt planerade inramande grönska
- Anläggningens läge anslutning till Mälaren som berättar om ångkraftverkets behov av vatten till driften
- Produktionsbyggnadens storskalighet och kompakta kvarter, med successiva påbyggnader.” (Stjernberg, 2020, s. 8)

Byggnadsminnesförklaringen

Efter att ångkraftverket stängdes ner för gott 1992 så hotades byggnaderna av rivning. Ägaren Vattenfall ville riva och exploatera för kommersiella syften. Detta möttes av lokala protester i Västerås varpå frågan om byggnadsminnesförklaring väcktes av Västerås stad. Vattenfall var kritisk mot en byggnadsminnesförklaring då det satte stop för den planerade exploateringen och den

förväntade ekonomiska avkastningen (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 21–23). I stället såldes fastigheten till byggföretaget PEAB 1998. Med en pågående byggnadsminnesutredning såldes fastigheterna till PEAB med avsikten att bevara byggnaden delvis som en museal miljö, men även att anpassa byggnaden till nya verksamheter (Västmanlands länsmuseum, 1999, s. 2).

1999 blev anläggningen byggnadsminnesförklarad av Länsstyrelsen i Västmanland och i motiveringen står det att:

”Västerås Ångkraftverk började byggas år 1915 och är den enda bevarade av sitt slag i Norden. Med den speciella sammansättningen av teknikhistoriska, arkitektoniska och upplevelsemässiga värden uppfyller anläggningen de särskilda krav som kan ställas på ett byggnadsminne. De olika delarna bildar tillsammans en mycket värdefull industriell helhet och beskriver en betydelsefull del av energiutbyggnaden och den ångtekniska utvecklingen under första hälften av 1900-talet.” (Länsstyrelsen Västmanlands län, 1999, s. 5).

Antikvariska ställningstaganden

Enligt Kulturmiljölagen 3 kap §14 (SFS 1988:950) får Länsstyrelsen, om särskilda skäl finnes, lämna tillstånd till ändring av byggnadsminnet i strid mot skyddsföreskrifterna. För ångkraftverket har detta skett 2005, 2008, 2009, 2013, 2015 och 2017 (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 26).

Några exempel på förändringar som tilläts av Länsstyrelsen var bland annat:

- Maskinhallen: riva mellanväggar för att bygga ett spa, rördragningar och pumpar rivna (2009). Hiss och trappor installerades av brandsäkerhetsskäl (2017).
- Byggnad 3 för tornpannorna P13 och P14: Pannorna P13 och P14 rivs (2013). Tornbyggnad påbyggd med glas på taket, skorstenar, skyttevärm och väggmålningar sparas. Öppningar i markplan för att skapa entréer till restaurang och café. Trådglasarmerade fönster byts ut mot klarglas för bättre ljusinsläpp (2005)
- Pumpstation: Riven ovan mark och övertäckt för att skapa parkeringsplatser (2005).
- Pannhus 12: Gång och rörbrygga mellan pannhus 12 och byggnad 18 riven (2009)
- Byggnad 18: Försedd med nytt tak och ny glasad entréfasad för store entré (2005)
- Byggnad 4: Tornpanna 15 riven och skrotad. Kontrollrum med tillhörande utrustning flyttad till maskinhallen (2009) (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 26).

Länsstyrelsen Västmanland motiverar ändringarna på följande vis:

”Ångkraftverket som anläggning genomgår för tillfället stora förändringar i syfte att skapa möjligheter för nya användningsområden. Det övergripande skälet till förändringen är att fullfölja den pågående ombyggnationen för nya verksamheter i anläggningen och att fortsätta arbetet med att bevara, använda och utveckla det före detta ångkraftverket.” (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 26).

I anslutning till hotellet finns ett av ångkraftverkets kontrollrum bevarat. Det finns även ångturbiner bevarade i en orörd del av byggnaden. Att spara dessa delar av den tidigare verksamheten var en förutsättning för att få göra så stor åverkan på byggnadsminnet. Föreningen Ångkraftverkets Vänner har regelbundet visningar av de museala delarna av ångkraftverket (K. Söderback, personlig kommunikation, 22 april 2022).

Några av de antikvariska ställningstaganden som gjorts vid gestaltningen av hotellet är bland annat att låta äldre konstruktioner i form av exempelvis balkar och exponerade tegelväggar vara synliga. Delar av den ursprungliga tekniska utrustningen, exempelvis gamla reglage, mätare och skyltar från ångkraftverkets drift har tagits tillvara och används på olika ställen i inredningen. I största möjliga mån har man undvikit att göra ändringar av fasaden för ny ventilation, i stället har befintliga fönsterpartier och äldre ventilationsrör använts.

Nyttillkomna delar, som trappor och armaturer har skapats för att passa till industrimiljön och de befintliga byggnaderna. Även ventilation- och rördragningar är utanpåliggande för att förstärka industrikopplingen. De moderna tillbyggnaderna är tydligt separerade från den ursprungliga strukturen i material och uttryck. Bland annat har det tillkommit ett orangeri på markplan och på den översta våningen har man valt att bygga in det som tidigare var taket. Här har strukturen till ett tidigare skyttevärn sparats och används som en bar (Hedenrud, 2017).

Ekonomi och projektering

Anpassningen av ångkraftverksmiljön till nya användningsområden har tagit tid och initialt dragits med ekonomiska förluster. Detta beror delvis på eftersatt underhåll och en nedsmutsad miljö som var i behov av sanering (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 39). I tidningen Fastighets Sverige beskrivs att en förutsättning för anpassningen av ångkraftverket till äventyrsbad var ett ekonomiskt engagemang från Västerås stad. Västerås kommun har förbundit sig att skjuta till 12,5–15 miljoner per år under 25 år för driften av äventyrsbadet, för att nå den avkastning som tilltalar

framtida ägare och investerare (E. Ekberg, 2008). 2018 såldes fastigheten där äventyrsbadet och hotellet huserar till Centur fastighetsbolag (Fastighets världen, 2018).

Undersökningen visade också att en utmaning med adaptiv återanvändning av befintlig bebyggelse kan vara att processen kan vara komplicerad och kräver många olika aktörer för att kunna genomföras. Vid anpassningen av ångkraftverket till hotell listar Svensk Byggtjänst över 20 inblandade aktörer: byggherre, byggentreprenör, hyresgäst, byggledare/byggplatsuppföljare, projektledning, installationsbyggledare, projekteringsledare, konstruktör, ett flertal olika arkitekter, landskapsarkitekt, vs-konsult, el-konsult, ventilationskonsult, vs-entreprenör, ventilationsentreprenör, el entreprenör, stomentreprenör, markentreprenör, hissentreprenör, utförandeentreprenad och totalentreprenader. Det ställer höga krav på projektledning och samordning för att få den här typen av projekt att fungera. På grund av komplexiteten och många speciallösningar använde de sig av löpande räkning med rikt kostnad. Totalt landade kostnaden på 460 miljoner kronor exklusive moms (Hedenrud, 2017).

Sammanfattning

Återanvändningen av ångkraftverkets industriella miljö anses i dagsläget som en lyckad anpassningsprocess, men det har tagit drygt 20 år sedan PEAB köpte bebyggelsen med ambitionen att bevara den och samtidigt anpassa den till nya användningsområden.

Det har också funnits kritiska röster, som tycker att anpassningen av industrimiljön har varit för brutal och att kulturvärden har gått förlorade. De ekonomiska driftsbidragen från Västerås stad har också kritiserats. I en debattartikel från 2019 försvarar Kokpunktens f.d VD Håkan Östh och f.d fastighetsdirektör i Västerås stad Anders Ekstrand dessa bidrag och menar att Kokpunkten efter sin fulla utbyggnad (efter 2025) kommer att inbringa 72 miljoner kronor till staden varje år. De skriver även att det kommer att få positiva, ekonomiska effekter för regionen och staten på sikt (Östh & Ekstrand, 2019).

Enligt Söderback har miljöfaktorer inte stått i centrum för det här projektet, bortsett från fokus på energieffektiv drift och uppvärmning av äventyrsbad och hotell (K. Söderback, personlig kommunikation, 22 april 2022). Det har i större utsträckning handlat om platsutveckling och stadsplanering.

Utvecklingen av ångkraftverket och dess omgivning pågår fortfarande. Ett Energy Action Center planeras i lokaler i anslutning till äventyrsbadet och hotellet som möjliggör att den museala miljön blir tillgängligt i större utsträckning för allmänheten. Det kommer att vara den tredje pusselbiten i Västerås destinationspussel och tros locka besökare både nationellt och internationellt. Energy Action Center ska bli ett 3500 kvm som fokuserar på upplevelse och lärande inom hållbar energi baserat på FNs 17 globala hållbarhetsmål (UN, u.å.), (Kistone, u.å.).

Samtidigt håller en ny stadsdel på att växa fram öster om det före detta ångkraftverket som kallas för Öster Mälarstrand med bostäder, parker och en marina. Det som tidigare upplevdes som en öde och otrygg plats är i dag full med bostäder och aktivitet.

5. Resultat

Med utgångspunkt i mina två fallstudier kommer lyfts här det resultat som framkommit under min undersökning. Frågeställningarna var: Vilka är utmaningarna och möjligheterna med att återbruka byggnader som förlorat sitt ursprungliga syfte? Och kan återanvändning av bebyggelsen användas som ett verktyg för att minska utsläpp av växthusgaser och därmed hjälpa Sverige att nå klimatmålen med noll nettoutsläpp till 2045?

Utmaningar och möjligheter med adaptiv återanvändning av byggnader

Med hjälp av respondenternas svar på min enkät har några av de utmaningar och möjligheter som de ser med adaptiv återanvändning av byggnader identifierats. Av dessa svar har representativa nyckelord eller fraser lyfts ut. Respondenterna sitter med i kommunfullmäktige, kommunstyrelse eller byggnadsnämnden i Västerås eller Älmhult kommun. Det är i dessa två kommuner som mina fallstudieobjekt är lokaliserade. Enkäten finns redovisad i helhet i bilaga 02 (Häggman, 2022).

Utmaningar

På enkätfrågan Vilka möjliga nackdelar ser du med att anpassa byggnader till nya funktioner? lyftes kommentarer om möjliga nackdelar med att anpassa byggnader till nya funktioner. Exempel på kommentarer som lämnades var: ”Kan bli mer kostsamt med renoveringar och att följa de krav som gäller. Kan finnas asbest och annat giftigt material. Dyra saneringskostnader.”, ”Detaljplaner kan behöva ändras. Kostnader blir stora.”, ”Det kan bli dyrare att bygga om och renovera än bygga nytt tyvärr” och ”Kanske ökande kostnader kortsiktigt”. I analysen av dessa kommentarer har tre utmanande faktorer identifierats: Högre kostnader, högre byggnadskrav och stadsplanering.

Dessa enkätsvar sätter fingret på många av de utmaningar som även lyfts av Norwegian Green Building Council (NGBC) som några av anledningarna till att återanvändning inte sker i större utsträckning. 1. Renovering är dyrare än att riva och bygga nytt, 2. Bara nya byggnader kan bli miljöcertifierade, 3. Befintliga byggnader är inte kvadratmetereffektiva, 4. Renoverade byggnader har svårt att upprätthålla moderna komfortkrav i inomhusmiljön, 5. Renoverade byggnader har sämre dagsljusinsläpp (NGBC, 2019). NGBC kallar dessa för myter i sin text *Think twice before demolishing* (2019) där de uppmanar till att tänka i nya banor kring befintlig bebyggelse och de resurser som använts vid deras uppförande.

Utmaning I: Högre kostnader

Högre kostnader för renovering än nybyggnation är en av de utmaningar som lyftes i enkäten. Traditionellt sett är kostnad per kvadratmeter det sätt som branschen räknar på projekt inom byggsektorn. I dagsläget är materialkostnaderna relativt låga och arbetskostnaderna höga, men med tiden kommer detta att skifta, när det blir svårare och dyrare att få tag i byggnadsmaterial (NGBC, 2019, s. 5). Uträkningen kostnad per kvadratmeter är baserad på en linjär försörjningskedja för byggnadsmaterial, där naturresurser omvandlas till produkter som sedan används och i slutändan slängs. Det finns cirkulära initiativ, men det saknas en genomgripande ekonomisk modell för att koppla ihop miljöaspekter (miljökostnader) med ekonomiska aspekter.

Ökade kostnader för miljögifter och sanering var en av de kommentarer som lyftes i enkäten. Det kan gälla exempelvis äldre, giftiga byggmaterial som asbest. Det är också vanligt förekommande att före detta industrimiljöer är i behov av sanering innan någon vidare återanvändning av bebyggelsen kan ske. I fallet med Västerås ångkraftverk fick PEAB ta dessa initialt höga kostnader (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 39). Fördelarna med att sanera miljögifter är något som hela samhället tjänar på, på grund av dess potentiellt negativa påverkan på djur och människor under lång tid.

Utmaning II: Högre byggnadskrav

En annan utmaning som nämndes i enkätsvaren var svårigheterna att anpassa befintliga byggnader till nya byggnadskrav. Med detta menas Boverkets byggregler som ställer krav på tillgänglighet, brandskydd, buller, energi med mera (Boverket, 2021a). Kraven gäller även vid ändring av byggnader:

”Vid ändring av en byggnad ska hänsyn tas till byggnadens förutsättningar och ändringens omfattning. Dessutom ska ändring av en byggnad utföras varsamt och de kulturhistoriska värdena tillvaratas. Därför måste kravnivån i det enskilda fallet fastställas utifrån den enskilda byggnaden och den aktuella åtgärden.” (Boverket, 2021b).

Utmaning III: Stadsplanering

En utmaning som lyftes i enkäten var när detaljplaner inte medger ändring av funktion av en befintlig byggnad, exempelvis en industribyggnad. Eller när organisationen kring stadsplaneringsfrågor inte fungerar som den ska. Exempel på detta är svar som: ”Kan finnas begränsningar, till exempel lokaler som finns nära järnvägsområdet som inte kan användas till annan offentlig

vhm.” eller ”Miljö & Byggförvaltningen känns som en oerhört fyrkantig organisation som inte kan tänka utanför sin egen box. Ibland är regler viktigare än allt annat och man försöker inte ens se möjligheter till lösningar.” (Häggman, 2022). Det finns exempel på när tjänstemän inom kommunen har en motsatt åsikt än de politiskt beslutande, vilket kan resultera i spänningar och samarbetsvårigheter.

Möjligheter

Enligt enkätsvaren så finns det en medvetenhet hos de styrande i Västerås och Älmhults kommuner att anpassning av byggnader kan ge fördelar och mervärden. Som svar på frågan: Vilka möjliga fördelar ser du med att anpassa byggnader till nya funktioner? lyftes hållbarhetsaspekter och kulturvärden bland kommentarerna. Exempelvis ”Hållbarhetsfördelar. Vårda vår gemensamma historia. Annorlunda och unika lösningar som inte finns på andra platser.”, ”Kulturvärden kan tas till vara. Mindre miljöpåverkan slippa riva. Mindre påverkan omgivande byggnader, miljö.” och ”Återanvändning av redan gjorda investeringar”. I analysen av dessa kommentarer har tre möjliga fördelar identifierats: Miljömässiga fördelar, ekonomiska fördelar och kulturvärden, estetik och autenticitet (Häggman, 2022).

Möjlighet I: Miljömässiga fördelar

Enligt enkätsvaren värderar beslutfattarna i Älmhult och Västerås kommuner miljöfrågor högt. På frågan: Hur värderar du följande: miljöfrågor, så svarade 67% att de värderar detta högt. På frågan Är miljöperspektivet viktigt vid beslut gällande fysisk planering och bebyggelse? svarar hela 94% (31 personer) att det är viktigt (Häggman, 2022). Dock specificerades inte vad som menade med miljöperspektivet i enkätfrågan, så det fanns rum för individuella tolkningar.

Det verkar också finnas en viss medvetenhet kring att det finns stora miljömässiga fördelar med att återanvända bebyggelsen. Koldioxid som använts vid uppförandet av en byggnad är ”låst” i dess material, även kallat ”embodied energy”. Genom att förlänga byggnaders livscykel får vi därför ett mindre behov av nya byggnadsmaterial och minskar de miljömässiga kostnader som uppstår när vi river byggnader (Foster, 2020, s. 3). Befintliga byggnader har upp till 50% lägre klimatavtryck på grund av koldioxiden som är låst i materialen (Fufa m.fl., 2021, s. 16). Ändå noteras att återanvändning som bevarandemetod inte verkar användas i stor utsträckning. På frågan Hur använder ni återanvändning av byggnader i er kommun? På detta svarade 48% att det endast sker sporadiskt eller ibland. På svarsalternativen som gällde andra miljöanpassningar som återanvändning av byggnadsmaterial eller byggnadsdetaljer och återvinning av byggmaterial på återvinningscentral svarade majoriteten: Vet ej (Häggman, 2022). Detta kan delvis bero på att

majoriteten av respondenterna inte sitter i byggnadsnämnden där den här typen av frågor tas upp, men det kan även indikera att miljöanpassningar inte prioriteras i praktiken.

Möjlighet II: Ekonomiska fördelar

Återanvändning och anpassning av befintlig bebyggelse kan kortsiktigt leda till högre kostnader, beroende på behovet av flexibla och unika renoveringslösningar. Men i ett långsiktigt perspektiv finns det en mängd ekonomiska fördelar. Exempelvis skapandet av jobbtillfällen, på kort sikt under en renoveringsprocess och på längre sikt med skapandet av nya verksamheter. ”Placemaking” dvs platsutveckling kring de nya verksamheterna kan leda till ökad turism som får ekonomiska effekter i lokalsamhället (hotellnätter, museum besök och restauranger). En attraktiv stad eller stadsdel kan leda till värdeökning på bostäder i området och inflyttning till kommunen (Arfa m.fl., 2022, s. 13–14). Ett exempel på detta är att The Steam Hotel och Kokpunkten äventyrsbad skapat hundratals arbetstillfällen och tillväxt inom besöksnäringen, och som förväntas skapa ekonomisk tillväxt i Västerås kommun på över 70 miljoner per år efter 2025 (Östh & Ekstrand, 2019).

Möjlighet III: Kulturvärden, estetik, autenticitet

På frågan Vilka möjliga fördelar ser du med att anpassa byggnader till nya funktioner? lyftes bland annat kulturvärden, historiska värden och det som kallas bebyggelsens ”själ”. Några kommentarer som lyfter värden som kulturvärden, estetik och autenticitet är till exempel: ”Historiska fasader/miljöer kan behållas”, ”Det ofta en ”själ” i gamla byggnader, och den är värd att bevara.”, ”Vårda vår gemensamma historia.”, ”Kulturvärden kan tas till vara.” och ”Estetiskt genom att bevara äldre design” (Häggman, 2022).

På frågan: Är bevarandet av kulturvärden viktigt för dig vid beslut gällande fysisk planering och bebyggelse? svarade hela 88% att det är viktigt. Det är viktigt att ta del av detta resultat med vetskapen om att respondenterna var medvetna om att temat för denna undersökning bland annat var bebyggelsens kulturvärden. Samtidigt som kulturvärden verkar värderas högt så är det endast 33% av de respondenterna som anger att de använder varsamhetskravet i PBL Kapitel 8: 14 § (SFS 2010:900) vid beslut som påverkar befintlig bebyggelse. På frågan Behöver du mer information och stöd gällande antikvariska ställningstaganden, för att ta beslut om kulturhistoriska byggnader och miljöer? svarade 68% Ja. Det kan tyda på att det saknas antikvarisk kompetens inom kommunen, eller att det behövs mer utbildning och information i dessa frågor. Det är också en möjlighet att kunskap finns, men att kulturvärdena får stå åt sidan då andra värden värderas högre (Häggman, 2022).

6. Diskussion och slutsatser

Adaptiv återanvändning som verktyg för att hålla Sveriges klimatmål

Enligt Boverket (2020) står bygg- och fastighetssektorn (nybyggnation, rivning och material) för ca 20% av Sveriges totala utsläpp av växthusgaser idag (Boverket, 2020). Klimatlagen (SFS 2017:720) från 2017 är ett nationellt svar på den globala, bindande överenskommelse som specificeras i Parisavtalet från 2015 och som kräver kraftfulla ekonomiska och sociala förändringar för att kunna uppnå målet att begränsa jordens uppvärmning till 2° (UNFCCC, 2015).

Sveriges klimatpolitiska arbete utgår från det långsiktiga utsläppsmålet att Sverige senast år 2045 inte ska ha några nettoutsläpp av växthusgaser (Mål för miljö och klimat, 2020). Siffror visar att cirka 85% av det befintliga byggnadsbeståndet i Europa byggdes innan 2001 (drygt 220 miljoner byggnader). Det betyder att 85–95% av de byggnader som vi har idag kommer att finnas kvar minst till år 2050 (Europeiska Kommissionen, 2020, s. 1–2). Ett ökat återbruk av den befintliga bebyggelsen skulle kunna användas som strategi och metod för att hålla Sveriges långsiktiga utsläppsmål (SFS 2017:720), och i förlängningen Parisavtalets globala mål (UNFCCC, 2015).

I undersökningen av de två fallstudieobjekten i Västerås och Älmhult finns inga indikationer på att adaptiv återanvändning använts som en miljöstrategi i något av projekten. I den redan genomförda återbruksprocessen (av ångkraftverket) användes det arkitektoniska perspektivet som definierats av Plevoets och Van Cleempoel (2019, s. 16–20) där fokus ligger på mötet mellan den befintliga bebyggelsen och de arkitektoniska tillägg som görs. Utvalda byggnadsmaterial och fasta inventarier återanvändes när det var möjligt. Och målet var att skapa ett hotell med effektiv uppvärmning och drift. Men miljöfördelarna med adaptiv återanvändning av hela byggnader var inte i fokus när återbruksprocessen genomfördes (K. Söderback, personlig kommunikation, 22 april 2022). Detta beror troligtvis delvis på att forskningsområdet och strategierna kring adaptiv återanvändning är en relativt ny företeelse. Enkäten visar på att det finns viss medvetenhet hos beslutsfattarna i de aktuella kommunerna att återbruk av bebyggelse kan vara miljömässigt fördelaktigt, men i praktiken verkar detta inte vara en avgörande faktor i fysisk planering (Häggman, 2022). Ett antagande är att det ser annorlunda ut vid nybyggnation, där byggsektorn är mer medveten om att bygga med miljövänliga och energieffektiva material.

Äldre byggnader anses ofta vara miljöbovar på grund av dess bristande isolering och många tror därför att det bästa för miljön är att riva dessa byggnader och ersätta dem med nybyggda, energieffektiva hus (NGBC, 2019, s. 11). Forskningen visar att detta inte stämmer. Arkitekten Carl

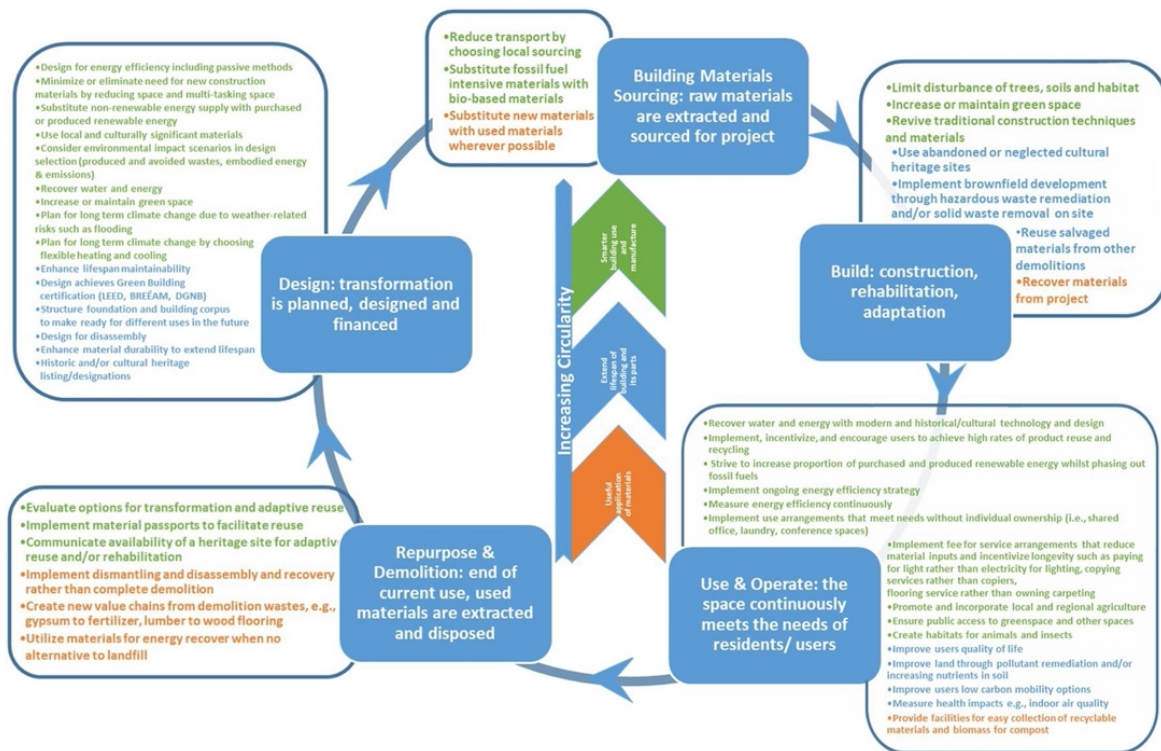
Elefante sa att “the greenest building is the one already built” (Lynch, 2022, s. 8). Med detta citat menar Elefante att koldioxid är ”låst” i redan uppförda byggnader, så kallade ”embodied greenhouse gas emissions”, så genom att förlänga byggnaders livscykel får vi som samhälle ett mindre behov av nya byggnadsmaterial och minskar de miljömässiga kostnader som uppstår när vi river byggnader.

Studier visar att anpassning och renovering av befintlig bebyggelse använder upp till 50% mindre växthusgaser än vid nybyggnation. Även för en nybyggd byggnad med mycket låga driftsutsläpp tar det upp till 80 år innan driften har kompenserat för den energi som användes vid uppförandet (Arfa m.fl., 2022, s. 16). Uträkningar visar också att det är extra viktigt att återanvända de byggnader som innehåller en stor mängd stål och betong, material som kräver mycket energi för att framställas och som har en hög klimatpåverkan. Andra åtgärder som kan göras för att minska befintliga byggnaders klimatpåverkan är att tilläggsisolera och uppdatera byggnadens värme och ventilationssystem. (NGBC, 2019, s. 11–12).

Adaptiv återanvändning och anpassning av bebyggelsen är idag generellt komplicerade projekt som inte ger omedelbara vinster. För att det ska bli mer attraktivt att genomföra detta behöver det skapas incitament på regeringsnivå för att det ska bli ett användbart alternativ till nybyggnation. I dagsläget ligger fokus på snabba lösningar där rivning och nybyggnation likställs med tillväxt och ekonomiska värden. En byggnads klimatavtryck, eller klimatkostnad är summan av alla utsläpp som tillkommit i produktionen och transporten av material, utsläpp från utrustning, byggnadsprocessen och utsläppet relaterade till driften, under hela dess livstid. (NGBC, 2019, s. 11). Men dagens kalkyler innehåller sällan en byggnads totala klimatavtryck/klimatkostnader eller livscykelanalyser där alla klimatkostnader finns inräknade.

Implementering av standardiserade klimatberäkningar och stöd för cirkulära initiativ behöver genomföras på bred front inom byggsektorn. Ett exempel är det ramverk för att stödja aktörer inom adaptiv återanvändning-projekt att i större utsträckning implementera cirkulära strategier som Gillan Foster har sammanställt, se figur 02. Foster’s modell består av tre nivåer av cirkulära åtgärder där återanvändning och återvinning av byggnadsmaterial är den lägsta nivån. Att förlänga livet på byggnader och material genom underhåll och anpassning är en mittenlösning. Och tredje nivån handlar om att avstå från nya byggnadsmaterial och minska behovet av fossila bränslen, öka tillgång till gröna områden mm (Foster, 2020, s. 11–12). Borde vi ge befintliga byggnader ett resursvärde, likt kulturvärden men för att beräkna dess möjlighet till återanvändning i framtiden? I stället för att se en byggnads klimatpåverkan som enbart negativ, så kan det hjälpa oss att se på den befintliga bebyggelsen som en resurs.

En av de största utmaningarna med återanvändning av bebyggelsen är att dessa lösningar är unika och svåra att generalisera eller standardisera, men ramverket ger handfasta råd för alla typer av aktörer involverade i adaptive reuse projekt (Foster, 2020, s. 11).

Figur 02: Circular Economy Strategies for Adaptive Reuse of Cultural Heritage Buildings to Reduce Environmental Impacts (Foster, 2020, s. 12).

Om vi ska hålla Sveriges miljömål med inga nettoutsläpp av växthusgaser till 2045 behöver anpassning och renovering av befintliga byggnader, på ett medvetet och cirkulärt sätt, användas som en strategi i större utsträckning. I det korta perspektivet fram till 2045 kan renovering och anpassning av bebyggelsen hjälpa oss att nå klimatmålen (Arfa m.fl., 2022, s. 16).

Kulturvärden, estetik och autenticitet

I fallet med Hvita korset i Älmhult så får vi vänta på att Länsstyrelsen i Kronoberg färdigställer sin byggnadsminnesutredning. Det är inte självklart hur utfallet blir, då samsyn och samarbete mellan fastighetsägarna och Länsstyrelsen är en förutsättning för att ett byggnadsminne ska omhändertas på korrekt sätt (V. Bylund, personlig kommunikation, 22 april 2022).

Den antikvariska förundersökningen lyfter byggnadernas arkitektoniska värden och att de saknar motsvarigheter både nationellt och lokalt som barnbördshus. Byggnadernas unika form och uttryck är troligtvis resultatet av grundarnas idéer och utbyggnationer som gjort i takt med växande behov av verksamhetsytor. Huvudbyggnaden och tornets höga siluett fungerar som ett lokalt landmärke (Ahlqvist, 2019, s. 4–6). Trots detta finns det planer på att riva huvudbyggnaden och tornet och ersätta det med ett åtta våningar högt bostadshus som för all framtid skulle förändra områdets karaktär och stadens siluett.

Förutom de arkitektoniska värden som finns hos de ursprungliga Hvita korset byggnaderna från tidigt 1900-tal så berättar byggnadskropparna från senare tidsperioder en berättelse om Älmhults utveckling under andra halvan av 1900-talet. Kombinerat med Hvita korsets ursprungliga byggnader sammanfattas 1900-talets arkitektur- och sociala utveckling i tidslager som spänner över nästan 100 år och bör därför bevaras i sin helhet. Byggnadskropparna från 1950 och 1970-talet som anses besitta ett lägre värde än de äldre byggnaderna passar utmärkt för att anpassa till en ny användning. På grund av avsaknaden av ursprunglig inredning i dessa delar, kan de anpassas för nutida användning och skapa ekonomiska förutsättningar att försiktigt renovera byggnadens äldsta delar på ett ansvarfullt sätt.

Byggnadens koppling till Julia Stéen som person är stark och berättelsen om hennes gärning hotas om byggnaden rivs. Som Kersti Morger skriver i Riksantikvarieämbetets bok *Kön och kulturarv* kan den fysiska miljön fungera som fästpunkter för minnen och känslor (Magnus & Morger, 1994, s. 48). Morger skriver även att trots att kvinnor levt och påverkat alla typer av kulturmiljöer så har de ofta varit osynliga i historieskrivningen. Av den anledningen är det viktigt att lyfta miljöer som varit avsedda för kvinnliga verksamheter (Magnus & Morger, 1994, s. 47–48). Hvita korset var en plats som var helt och hållet skapad för att tillgodose kvinnor och barns behov under en tidsperiod då kvinnors behov inte var synliga. De senare tilläggen från konfektion- och textilindustrin lyfter även ett kvinnligt perspektiv då textilindustrin till största del sysselsatte kvinnor.

Utveckling av bevarandefältet

Genom att implementera det som Janssen, Luiten, Renes och Stegmeijer (2017) klassificerar som ”vector” för att hantera bevarande inom fysisk planering oftare, så finns det möjlighet att använda kulturarvet i dagens planering på ett hållbart sätt. Det innebär att utgå från de kulturmiljöer som finns tidigt i den fysiska planeringen, dvs kulturarvet anger riktningen för resterande bebyggelse (Janssen m.fl., 2017, s. 2–3).

Det finns en önskan inom bevarandefältet att koppla bevarandepraktiken mer proaktivt till fysisk planering då det i dagsläget finns ett glapp mellan forskningen och de lagar och praxis som används (Janssen m.fl., 2017, s. 10). I takt med att fler med kulturvårdskompetens anställs inom fysisk planering och bygglov stärks detta kunskapsfält och kommer att ge positiva effekter i framtiden. Genom att använda vector-metoden så är det möjligt att skapa förutsättningar där minnen, historiska platser och byggnader kan användas som en guide till samtida planering och användning (Janssen m.fl., 2017, s. 10).

Hittills har Älmhults kommun valt att bortse från de stora kulturvärden som Hvita korset byggnaderna representerar och som pekas ut i ett flertal antikvariska underlag (Clarke, 2022) (Ahlqvist, 2019). Om man väljer att titta på fallstudieobjektet Västerås ångkraftverk som en inspirationskälla så är det ett projekt där man utgick från en komplicerad skyddad kulturmiljö (byggnadsminne) i stort behov av upprustning och över tid skapades upplevelsevärden och ekonomiska värden för framtiden.

Förutsättningarna att skydda Hvita korsets byggnader och samtidigt utveckla platsen och bygga nya bostäder finns. Den aktuella detaljplanen medger ett bevarande av Hvita korsets byggnader (Polupan & Wennberg, 2019, s. 16) och kommunen kan välja att se inköpet av Hvita korset som en långsiktig investering och en viktig plats som bör utvecklas med hänsyn till kulturvärden och lokal identitet. En adaptiv återanvändning av Hvita korsets miljö ska ses ur ett holistiskt perspektiv där platsutveckling, kulturvärden, ekonomi och sociala värden kan mötas.

7. Sammanfattning

Enligt Boverket (2020) står bygg- och fastighetssektorn (nybyggnation, rivning och material) för ca 20% av Sveriges totala utsläpp av växthusgaser idag (Boverket, 2020). Klimatlagen (SFS 2017:720) från 2017 är ett nationellt svar på den globala, bindande överenskommelse som specificeras i Parisavtalet från 2015 och som kräver kraftfulla ekonomiska och sociala förändringar för att kunna uppnå målet att begränsa jordens uppvärmning till 2° (UNFCCC, 2015). Sveriges klimatpolitiska arbete utgår från det långsiktiga utsläppsmålet att Sverige senast år 2045 inte ska ha några nettoutsläpp av växthusgaser (Mål för miljö och klimat, 2020). Cirka 85% av det befintliga byggnadsbeståndet i Europa byggdes innan 2001 (drygt 220 miljoner byggnader). Det betyder att 85–95% av de byggnader som vi har idag kommer att finnas kvar minst till år 2050 (Europeiska Kommissionen, 2020, s. 1–2).

Som en del av arbetet att nå klimatmålen i Parisavtalet (UNFCCC, 2015) kan återbruk användas som ett övergripande angreppssätt. I den här kontexten adaptiv återanvändning av det byggda kulturarvet, det vill säga processen att renovera och anpassa befintlig bebyggelse för ändrad användning (Wong, 2016, s. 30). Den samtida forskningen inom adaptiv återanvändning har ett hållbarhetsfokus och visar bland annat på svårigheterna att lösa de globala hållbarhetsmålen samtidigt som jordens befolkning växer och behöver bostäder (Lynch, 2022, s. 8).

Arkitekten Carl Elefante sa att “the greenest building is the one already built” (Lynch, 2022, s. 8). Med detta citat menar Elefante att koldioxid är ”låst” i redan uppförda byggnader, så genom att förlänga byggnaders livscykel får vi som samhälle ett mindre behov av nya byggnadsmaterial och minskar de miljömässiga kostnader som uppstår när vi river byggnader. Genom att förlänga bebyggelsens livscykel med detta kulturvårdande angreppssätt kan till synes värdelösa byggnader uppvärderas ur ett materiellt, socialt och kulturellt perspektiv.

Ett ökat återbruk av den befintliga bebyggelsen skulle kunna användas som strategi och metod för att hålla Sveriges långsiktiga utsläppsmål (SFS 2017:720), och i förlängningen Parisavtalets globala mål (UNFCCC, 2015). Det skulle kunna vara en del av en framtida cirkulär samhällsekonomi samtidigt som vi värnar om bebyggelsens kulturvärden.

Idag skapas, används och rivs de flesta byggnader enligt en linjär livscykel som använder stora resurser. Dels i form av råmaterial och energi vid uppförande men det skapas också enorma mängder skräp och energiförluster vid rivning (Foster, 2020, s. 2–3). Trots detta finns det många

exempel på byggnader i det befintliga byggnadsbeståndet som idag står tomma och saknar användning och syfte (Ahlqvist, 2019, s. 4). Till exempel industrimiljöer, offentliga byggnader, kontorslokaler och övergivna privatbostäder.

I stället för att riva dessa byggnader, som genom sitt uppförande redan bidragit till utsläpp i atmosfären, skulle det vara möjligt att med adaptiv återanvändning återbruka byggnaderna och samtidigt värna om kulturhistoriska värden (Foster, 2020, s. 2–3).

Vilka är utmaningarna och möjligheterna med att återbruka byggnader som förlorat sitt ursprungliga syfte? Kan återanvändning av bebyggelsen användas som ett verktyg för att minska utsläpp av växthusgaser och därmed hjälpa Sverige att nå klimatmålen med noll nettoutsläpp till 2045?

Syftet med denna uppsats är att med hjälp av två fallstudier undersöka och identifiera faktorer som visar på vilka utmaningar och möjligheter som finns i processen att återbruka den befintliga bebyggelsen. Utifrån fallstudierna och litteraturstudier är ett vidare syfte att diskutera förutsättningarna och möjligheterna att använda adaptiv återanvändning som verktyg att nå Sveriges klimatmål och på vilket sätt det skulle kunna påverka kulturvårdsfältet och bebyggelseantikvariens roll i framför allt stadsplanering.

Kvalitativ undersökning har valts som metod för att förstå adaptiv återanvändning som process. Frågeställningarna besvaras genom att undersöka möjligheter och utmaningarna för adaptiv återanvändning genom empiriska studier och relevant litteratur. Undersökningen genomförs som fallstudier (Patel & Davidson, 2011, s. 76–77). Inom ramen för fallstudierna används metoderna arkiv- och dokumentstudier, platsbesök, kvalitativa intervjuer med antikvarisk kompetens och en kvantitativ enkät (Patel & Davidson, 2011, s. 52–57). En litteraturstudie genomförs för att undersöka forskningsfältet och vad som finns skrivet sedan tidigare.

Hvita korset i Älmhult är det fallstudieobjekt där en återbruksprocess inte anses aktuell eller genomförbar. Hvita korsets byggnader har tidigare använts som barnbördshus, barnhem och utbildningslokaler för barnskötarutbildning mellan 1920–1940-talet men har även använts som textilfabrik mellan 1940–1980-talet. Byggnaderna har sedan flera år tillbaka stått tomma och oanvända. En antikvarisk förundersökning genomfördes 2019 på uppdrag av Älmhults kommun inför ändring av detaljplan, då kommunen avser att bebygga området med bostäder, centrum- och vårdverksamhet. Enligt den antikvariska förundersökningen är bebyggelsen unik i Sverige och har höga kulturhistoria- och socialhistoria värden och stor potential att anpassas till nya funktioner

(Ahlqvist, 2019, s. 3–4). Trots att antikvarisk expertis vid ett flertal tillfällen lyft att en återbruksprocess är möjlig för att kunna bevara en unik miljö, så anses inte denna lösning aktuell. Miljö- och byggnämnden i Älmhult ger rivningslov 2022-01-24 med motivationen: ”Rivningslov beviljas med hänvisning till det dåliga skicket av byggnaden. Rivs inte byggnaden så kommer den bara att bli sämre och kanske till sist riskera att rasa.” (Miljö- och byggnämnden, 2022, s. 6).

Det före detta ångkraftverket i Västerås lyfts i den här uppsatsen som en lyckad process av adaptiv återanvändning, då ett flertal av industribyggnaderna framgångsrikt har anpassats till nya funktioner. Ångkraftverket består av ett flertal byggnader tegelbyggnader i nationalromantiskt formspråk som mellan 1915–1992 användes som ett reservkraftverk för elproduktion. Industrimiljön växte organiskt fram i takt med att elektrifiering av Sverige byggdes ut och användes fram till dess att kärnkraften tog över som primär kraftkälla (Västmanlands länsmuseum, 1999, s. 1–6). Under 1990-talet stod byggnaderna mestadels tomma och var rivningshotade. Ångkraftverket blev ett byggnadsminne 1999 och med detta starka skydd var det en utmaning för de inblandade intressenterna att genomföra en återanvändningsprocess där byggnaderna fick en ny funktion, men samtidigt behöll sina kulturhistoriska värden. Trots en komplicerad process i en förorenad, industriell miljö så genomfördes processen och 2014 invigdes ett äventyrsbad och 2017 ett hotell i ångkraftverkets tornbyggnader (Stjernberg & Bunker, 2017, s. 38).

Med hjälp av beslutsfattarna i Älmhult och Västerås som har svarat på enkäten har några av de utmaningar och möjligheter som de ser med adaptiv återanvändning av byggnader identifierats. Utmaningarna består främst av: Högre kostnader förknippade med renovering än med att bygga nytt, svårt att anpassa befintliga byggnader till nutida högre byggnadskrav och svårigheter med snäva regler kring fysisk planering, detaljplaner osv. Möjligheterna består av: de miljömässiga fördelar som finns med att inte använda nya byggnadsmaterial, ekonomiska fördelar genom att vårda de investeringar i bebyggelsen som gjorts och kultur-, estetik och autenticitetsvärden som förknippas med historisk bebyggelse (Häggman, 2022).

Äldre byggnader anses ofta vara miljöbovar på grund av dess bristande isolering och många tror därför att det bästa för miljön är att riva dessa byggnader och ersätta dem med nybyggda, energieffektiva hus (NGBC, 2019, s. 11). Forskningen visar att detta inte stämmer. Arkitekten Carl Elefante sa att “the greenest building is the one already built” (Lynch, 2022, s. 8). Med detta citat menar Elefante att koldioxid är ”låst” i redan uppförda byggnader, så kallade ”embodied greenhouse gas emissions”, så genom att förlänga byggnaders livscykel får vi som samhälle ett mindre

behov av nya byggnadsmaterial och minskar de miljömässiga kostnader som uppstår när vi river byggnader.

Studier visar att anpassning och renovering av befintlig bebyggelse använder upp till 50% mindre växthusgaser än vid nybyggnation. Även för en nybyggd byggnad med mycket låga driftsutsläpp tar det upp till 80 år innan driften har kompenserat för den energi som användes vid uppförandet (Arfa m.fl., 2022, s. 16). Uträkningar visar också att det är extra viktigt att återanvända de byggnader som innehåller en stor mängd stål och betong, material som kräver mycket energi för att framställas och som har en hög klimatpåverkan. Andra åtgärder som kan göras för att minska befintliga byggnaders klimatpåverkan är att tilläggsisolera och uppdatera byggnadens värme och ventilationssystem. (NGBC, 2019, s. 11–12).

Borde vi ge befintliga byggnader ett resursvärde, likt kulturvärden men för att beräkna dess möjlighet till återanvändning i framtiden? I stället för att se en byggnads klimatpåverkan som enbart negativ, så kan det hjälpa oss att se på den befintliga bebyggelsen som en resurs. Om vi ska hålla Sveriges miljömål med inga nettoutsläpp av växthusgaser till 2045 behöver anpassning och renovering av befintliga byggnader, på ett medvetet och cirkulärt sätt, användas som en strategi i större utsträckning. I det korta perspektivet fram till 2045 kan renovering och anpassning av bebyggelsen hjälpa oss att nå klimatmålen (Arfa m.fl., 2022, s. 16).

Hittills har Älmhults kommun valt att bortse från de stora kulturvärden som Hvita korset byggnaderna representerar och som pekas ut i ett flertal antikvariska underlag (Clarke, 2022) (Ahlqvist, 2019). Om man väljer att titta på fallstudieobjektet Västerås ångkraftverk som en inspirationskälla så är det ett projekt där man utgick från en komplicerad skyddad kulturmiljö (byggnadsminne) i stort behov av upprustning och över tid skapades upplevelsevärden och ekonomiska värden för framtiden.

Förutsättningarna att skydda Hvita korsets byggnader och samtidigt utveckla platsen och bygga nya bostäder finns. Den aktuella detaljplanen medger ett bevarande av Hvita korsets byggnader (Polupan & Wennberg, 2019, s. 16) och kommunen kan välja att se inköpet av Hvita korset som en långsiktig investering och en viktig plats som bör utvecklas med hänsyn till kulturvärden och lokal identitet. En adaptiv återanvändning av Hvita korsets miljö ska ses ur ett holistiskt perspektiv där platsutveckling, kulturvärden, ekonomi och sociala värden kan mötas.

8. Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Arkiv

- Älmhults kommun. (1953). *Ansökan om bygglov (tillbyggnad av industri)*.
Älmhults Köpings byggnadsnämnd.
- Älmhults kommun. (1968). *Ansökan om bygglov (nybyggnad av lagerlokaler)*.
Älmhults Köpings byggnadsnämnd.
- Älmhults kommun. (1981). *Ansökan om bygglov (omklädnad av fasad med plåt)*.
Byggnadsnämnden i Älmhult.
- Älmhults kommun. (2006). *Ansökan om ändrad användning från småindustri till nöjeslokal*.
Miljö- och byggnämnden.

Informanter

- Bylund, V. (2022, april 22). *Intervju med med Viktoria Bylund, kulturmiljöhandläggare på Länsstyrelsen i Kronobergs län* [Personlig kommunikation].
- Söderback, K. (2022, april 22). *Intervju med Kicki Söderback stadsbyggnadsantikvarie i Örebro (tidigare bebyggelseantikvarie på Länsstyrelsen i Västmanlands län)* [Personlig kommunikation].

Tryckta källor

- Ahlqvist, J. (2018). *Kunskapsunderlag Julia Stéen och Hvita korset* (2018:12; s. 31).
- Ahlqvist, J. (2019). *Antikvarisk förundersökning av Hvita korset: Älmhult kommun, Kronobergs län* (2019:07; s. 27).
- Arfa, F. H., Lubelli, B., Zijlstra, H., & Quist, W. (2022). Criteria of “Effectiveness” and Related Aspects in Adaptive Reuse Projects of Heritage Buildings. *Sustainability*, 14(3), 1251.
<https://doi.org/10.3390/su14031251>
- Ashworth, G. (2011). Preservation, Conservation and Heritage: Approaches to the Past in the Present through the Built Environment. *Asian Anthropology*, 10(1), 1–18.
<https://doi.org/10.1080/1683478X.2011.10552601>
- Chakrabarty, D. (2009). The Climate of History: Four Theses. *Critical Inquiry*, 35(2), 197–222.
<https://doi.org/10.1086/596640>
- Clarke, M. (2022). *Antikvariskt utlåtande över Vita korset 7. Älmhults kommun*
- Ekberg, E. (2008). Klart för Peabs landmärke i Västerås. *Fastighets Sverige*.
- Ekberg, H. (2016). Ångkraftverk blir The Steam Hotel. *Fastighets Sverige*.
- Ekstedt-Sogneus, B., & Käll Andersson, B. (2020). Julia Stéen och Hvita korset. *I Kvinnor i Linnébygden: Med Julia Stéens livsverk Hvita Korset*. Kulturföreningen Alma.

- Elfström, M. (2015, september 16). *Nu startar hotellbygget vid Kokpunkten i Västerås.* <https://sverigesradio.se/artikel/6256991>
- Fastighets världen. (2018). Centur köper heta Kokpunkten i Västerås. *Fastighets världen*.
- Fjälkinge AB. (2019). *Kostnadsbedömning, beslutsunderlag till rivningslov.*
- Foster, G. (2020). Circular economy strategies for adaptive reuse of cultural heritage buildings to reduce environmental impacts. *Resources, Conservation and Recycling*, 152. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.104507>
- Fufa, S. M., Flyen, C., & Flyen, A.-C. (2021). How Can Existing Buildings with Historic Values Contribute to Achieving Emission Reduction Ambitions? *Applied Sciences*, 11(13), 5978. <https://doi.org/10.3390/app11135978>
- Gustafsson, C. (2022, februari 25). Kamprad född i Hvita Korset? ”Ingen vet med säkerhet”. *Småläningen*.
- Hedenrud, A. (2017). Rivningsshotat ångkraftverk blev toppmodernt hotell. *Byggkoll*. <https://byggkoll.byggjanst.se/artiklar/2017/november/rivningsshotat-angkraftverk-blev-toppmodernt-hotell/>
- Häggman, C. (2022). *Bilaga 02: Enkät Bebyggelse, miljö och kulturvärden.*
- ICOMOS. (1965). *International Council of Monuments and Site: International charter for the conservation and restoration of monuments and sites.*
- Janssen, J., Luiten, E., Renes, H., & Stegmeijer, E. (2017). Heritage as sector, factor and vector: Conceptualizing the shifting relationship between heritage management and spatial planning. *European Planning Studies*, 25(9), 1654–1672. <https://doi.org/10.1080/09654313.2017.1329410>
- Lynch, N. (2022). Remaking the obsolete: Critical geographies of contemporary adaptive reuse. *Geography Compass*, 16(1), 14. <https://doi.org/10.1111/gec3.12605>
- Länsstyrelsen Kronobergs län. (2022). *Fråga väckt om byggnadsminnesförklaring av byggnaden Hvita korset inom fastigheten Vita korset 7, Älmhults kommun (rivningsförbud).* Länsstyrelsen Kronobergs län.
- Länsstyrelsen Västmanlands län. (1999). *Byggnadsminnesförklaring Västerås ångkraftverk.*
- Magnus, B., & Morger, K. (1994). *Kön och kulturarv.* Riksantikvarieämbetet.
- Melin, I. (2020, september 17). Inget beslut på snart fem år. *Småläningen*.
- Melin, I. (2022a, januari 10). Hvita korset kommer att rivas inom kort. *Småläningen*.
- Melin, I. (2022b, januari 12). Bo Klok satsar stort på fler nya bostäder i Älmhult. *Småläningen*.
- Melin, I. (2022c, januari 26). Hvita korset har varit en ständig uppförsbacke för kommunen i sju år. *Småläningen*.
- Melin, I. (2022d, februari 15). Chockbeskedet: Länsstyrelsen stoppar rivningen av Hvita korset. *Småläningen*.
- Melin, I. (2022e, februari 19). TV: Häng med in på unik rundtur i Hvita korset – byggnaden som väcker så heta känslor. *Småläningen*.
- Miljö- och byggnämnden. (2022). *Sammanträdesprotokoll 2022-01-24 §3.*

- Molander, B. (2017). Tankens frihet och längtan efter verklighet – Om »teori« som idé, begrepp och retorik. I *Hantverksvetenskap* (s. 22). Göteborgs Universitet (red) Almek, G. https://www.academia.edu/34376649/Tankens_frihet_och_l%C3%A4ngtan_efter_verklighet
- Muñoz Viñas, S. (2005). *Contemporary theory of conservation*. Elsevier Butterworth-Heinemann. <https://doi-org.ezproxy.ub.gu.se/10.4324/9780080476834>
- NGBC. (2019). *Norwegian Green Building Council: Think twice before demolishing – Advice on carrying out a successful construction project without demolition*. <https://byggalliansen.no/wp-content/uploads/2019/11/Think-twice-before-demolishing.pdf>
- Patel, R., & Davidson, B. (2011). *Forskningsmetodikens grunder: Att planera, genomföra och rapportera en undersökning* (4., [uppdaterade] uppl.). Studentlitteratur.
- Persson, L. (2008). *DP 1647: Detaljplan för Västerås 1 :251 (Ångkraftverket), Öster Mälarstrand, Västerås*.
- Plevoets, B., & Van Cleempoel, K. (2019). *Adaptive reuse of the built heritage: Concepts and cases of an emerging discipline*. Routledge.
- Polupan, O., & Wennberg, K. (2019). *P2020/7 – Detaljplan för Vita Korset 7 m.fl. Älmhult, Älmhults kommun*.
- Rundlöf, U. (1979, mars 14). Fotografi från intervju Salomon Stéen. *Smålandsposten*.
- SFS (1988:950). (1988). *Kulturmiljölagen*. Kulturdepartementet. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/kulturmiljolag-1988950_sfs-1988-950
- SFS (2010:900). (2010). *Plan- och bygglagen*. Finansdepartementet. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/plan--och-bygglag-2010900_sfs-2010-900
- SFS (2017:720). (2017). *Klimatlagen*. Miljödepartementet. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/klimatlag-2017720_sfs-2017-720
- Stjernberg, A. (2020). *Kulturmiljöutredning och konsekvensbedömning Västerås Ångkraftverk* (s. 21).
- Stjernberg, A., & Bunker, N. (2017). *Kulturhistorisk analys: Byggnadsminnet Västerås Ångkraftverk* (s. 41).
- UNEP. (2021). *United Nations Environment Programme: Global Status Report for Buildings and Construction: Towards a Zero-emission, Efficient and Resilient Buildings and Construction Sector*.
- Västmanlands länsmuseum. (1999). *Broschyr: Västerås Ångkraftverk. Ångkraftverkets Vänner*.
- Wong, L. (2016). *Adaptive Reuse: Extending the Lives of Buildings*. Birkhäuser. <https://doi.org/10.1515/9783038213130>
- Zalasiewicz, J., Waters, C. N., Summerhayes, C. P., Wolfe, A. P., Barnosky, A. D., Cearreta, A., & Williams, M. (2017). The Working Group on the Anthropocene: Summary of evidence and interim recommendations. *Anthropocene*, 19, 55–60. <https://doi.org/10.1016/j.an-cene.2017.09.001>
- Östh, H., & Ekstrand, A. (2019, november 21). Debatt: Visionen lever om Mälarstaden Västerås. *Västmanlands Läns Tidning (VLT)*.

Elektroniska källor

- Boverket. (2020). *Utveckling av regler om klimatdeklaration av byggnader*. (2020:13; s. 146). Boverket. <https://www.boverket.se/sv/om-boverket/publicerat-av-boverket/publikationer/2020/utveckling-av-regler-om-klimatdeklaration-av-byggnader/>
- Boverket. (2021a). *Boverkets byggregler (2011:6) – föreskrifter och allmänna råd*. Boverket. <https://www.boverket.se/sv/lag--ratt/forfattningssamling/gallande/bbr---bfs-20116/>
- Boverket. (2021b). *När BBR ska tillämpas*. Boverket. <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/regler-om-byggande/boverkets-byggregler/om-bbr/nar-bbr-ska-tillampas/>
- Collins English Dictionary. (u.å.-a). *Bottom-up definition and meaning* | Collins English Dictionary. Hämtad 21 maj 2022, från <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/bottom-up>
- Collins English Dictionary. (u.å.-b). *Top-down definition and meaning* | Collins English Dictionary. Hämtad 21 maj 2022, från <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/top-down>
- En taxonomi för hållbara investeringar*. (2020, december 4). Regeringskansliet: Finansdepartementet; Regeringen och Regeringskansliet. <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/finansmarknad/taxonomi-ska-gora-det-enklare-att-identifiera-och-jamfora-miljomassigt-hallbara-investeringar/>
- Europeiska Kommissionen. (2020). *A Renovation Wave for Europe – greening our buildings, creating jobs, improving lives*. Europeiska Kommissionen. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1603122220757&uri=CELEX:52020DC0662>
- Kistone. (u.å.). *Destination Kokpunkten Energy Action Center*. Hämtad 24 maj 2022, från https://www.kistone.se/portfolio_page/kokpunkten/
- Mål för miljö och klimat*. (2020). Regeringskansliet; Regeringen och Regeringskansliet. <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/miljo-och-klimat/mal-for-miljo/>
- UN. (u.å.). *United Nations: Take Action for the Sustainable Development Goals*. Hämtad 24 maj 2022, från <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
- UNFCCC. (2015). *United Nations Framework Convention on Climate Change: The Paris Agreement*. <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>
- Ångkraftverkets Vänner. (u.å.). *Ångkraftverkets Vänner, historik*. <https://www.angkraftverket.se/historik>

Bilaga 01: Bilder

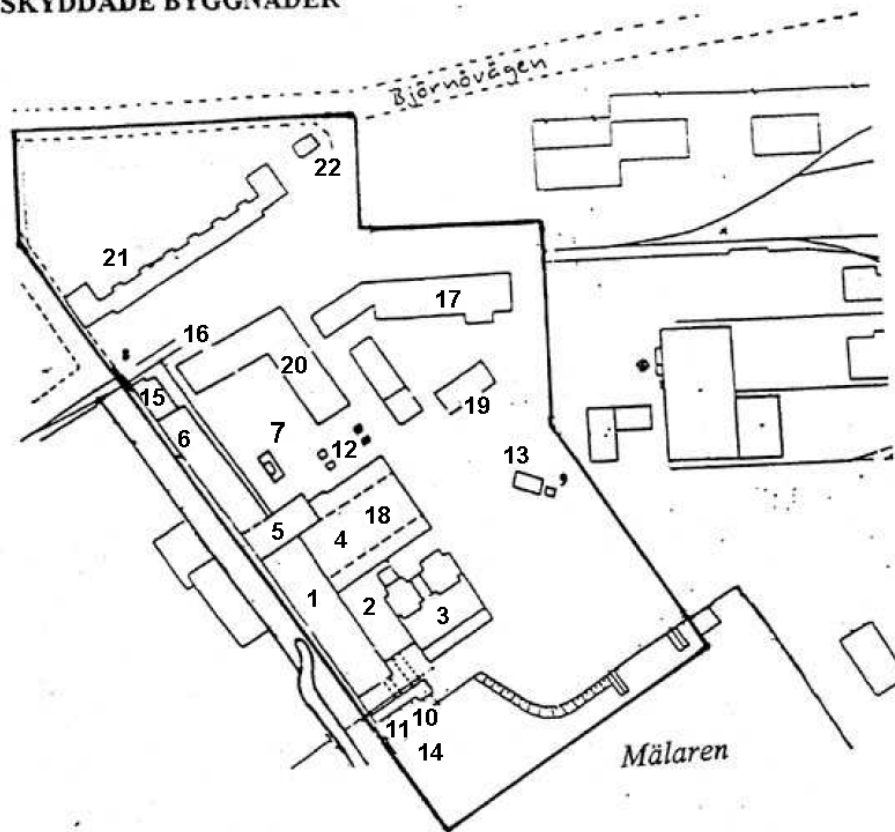
Ångkraftverket Västerås och Hvita korset i Älmhult

Ångkraftverket Västerås

Bilaga 1

SKYDDSDOMRÅDE SKYDDADE BYGGNADER

Tillhör Länsstyrelsens beslut d.nr 221-1240-97

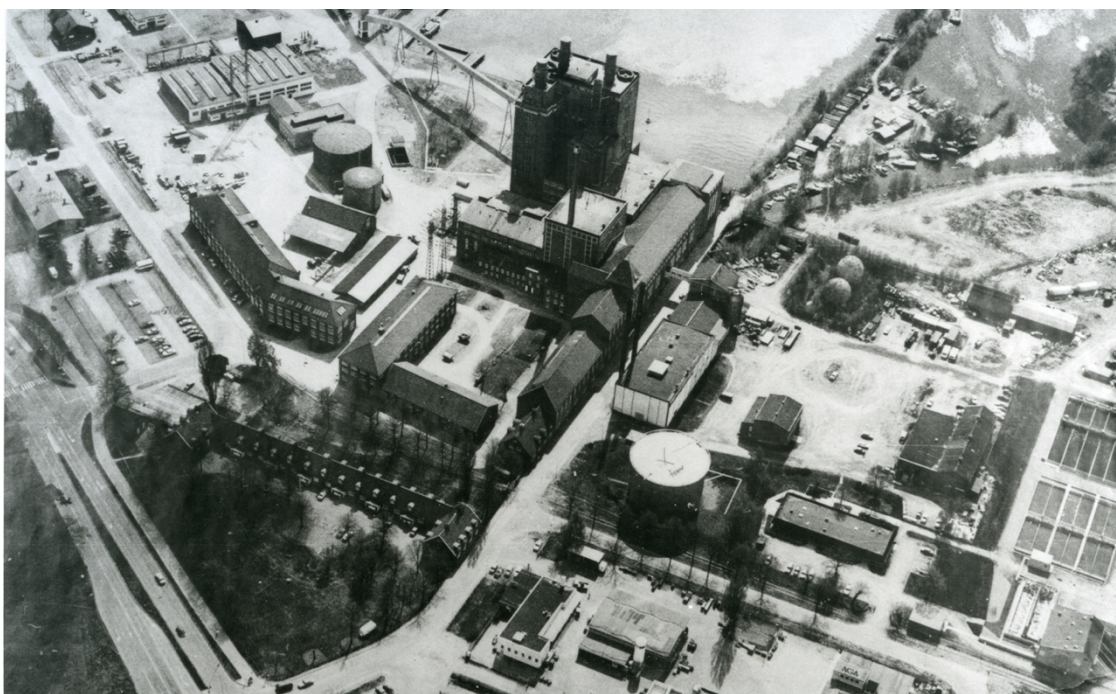

Figur V:01. Byggnader inkluderade i byggnadsminnet

1. Maskinhall, kondensatorkällare	12. Kraftledningsstolpar med fundament och stag
2. Matarvattenbyggnad	13. Askbrunn
3. Byggnad för tornpannor P11, P12, P13 och P14	14. Elektrisk skyddsbarriär för fiskar
4. Byggnad för tornpanna P15	15. Bostadshus
5. Centraltornsbyggnad	16. Förrådsbyggnad och kontor
6. Ställverksbyggnad	17. Kontor och verkstadslokaler
7. Oljekällare	18. Byggnad för riven tornpanna
8. Vågstation	19. Drifts- och pannförråd
9. Pumpstation	20. Verkstad
10. Rensningshus	21. Bostadshus
11. Kloreringshus	22. Tvätt och mangelbod

Figur V:02. Interiör av ångkraftverkets maskinhall. Ritad av Erik Hahr, med valvbågar i trä och ljuskronor i taket, 1920-tal. Fotograf Ernst Blom. Västmanlands läns museum.

Figur V:03. Flygfotografi över ångkraftverkets alla byggnader, troligtvis någon gång efter 1950 pga den sammanbyggda tornpannebyggnaden. Fotograf Okänd. Västmanlands läns museum.

Figur V:04. Ångkraftverket som det ser ut i dag. Den glasade entrén till Steam Hotel rakt fram, till vänster utanför bild ligger Mälaren, till höger i bild byggs det nya bostäder. Fotograf Camilla Häggman 2022.

Figur V:05. Ångkraftverket som det ser ut i dag. Hotellet huserar i den fd tornpannebyggnaden, nytt skott i form av ett orangeri mot Mälaren har byggts till och på taket är en våning tillbyggd. Fotograf Camilla Häggman 2022.

Figur V:06. Ångkraftverket som det ser ut i dag. Kontrollrummet är en av de interiörer som är skyddad i byggnadsminnet och har sparats. Fotograf Camilla Häggman 2022.

Figur V:07. Ångkraftverket som det ser ut i dag. Interiören i hotellets allmänna utrymmen. Material och utrustning har återvunnits och används för att förstärka industri-känslan. Fotograf Camilla Häggman 2022.

Hvita korset i Älmhult

Figur Ä:01. Huvudbyggnaden, Solhöjden och tornet är de enda byggnader från Hvita korsets tid som finns kvar. Beskuren bild. Fotograf Olle Lilljeqvist 1947. Kulturparken Småland/Smålands museum.

Figur Ä:02. Historisk bild, troligtvis från slutet av 1920-talet. Notera snickerierna målade i en mörk kulör och korset som fanns på taket. Fotograf: Okänd.

Figur Ä:03. Hvita korset som det ser ut i dag. Byggnaden till vänster är den äldsta bevarade byggnaden kallad Solhöjden. Fotograf Camilla Häggman 2022.

Figur Ä:04. Hvita korset som det ser ut i dag. Till höger om tornet kan man se nyare tillägg i form av en fabrikslokal i två våningar från 1950-tal och en lagerlokal från 1970-tal. Fotograf Camilla Häggman 2022.

Bilaga 02: Enkät

Bebyggelse, miljö och kulturvärden

Enkät skickades ut till: 112 st i Västerås kommun, 60 st i Älmhults kommun.

Beslutsfattare i kommunfullmäktige, kommunstyrelse och byggnadsnämnd i respektive kommun.

De frågor som redovisas är endast de svar där respondenten inte kan identifieras med namn.

Vilken kommun representerar du?

33 svar

Västerås: 18 st

Älmhult: 15 st

Vilket parti representerar du?

33 svar

Moderaterna: 9 st

Socialdemokraterna: 8 st

Centerpartiet: 5 st

Kristdemokraterna: 3 st

Vänsterpartiet: 2 st

Liberalerna: 2 st

Miljöpartiet: 2 st

Sverigedemokraterna: 2 st

Vilken instans representerar du? Det är möjligt att välja flera alternativ.

33 svar

Kommunfullmäktige: 29 st (87,9 %)

Kommunstyrelsen: 12 st (36,4%)

Byggnadsnämnd: 5 st (15,2 %)

Är miljöperspektivet viktigt vid beslut gällande fysisk planering och bebyggelse?

33 svar

Ja: 31 st (93,9%)

Nej: 1 st (3%)

Vet ej: 0 st

Eget svar: Ja, men inte i absurdum. Kostnaderna skenar 1 st (3%)

Hur använder ni dessa miljöanpassningar i byggprocessen i er kommun?

Återanvändning av byggnadsmaterial – Ex tegel

33 svar

Ofta: 0 st

Ibland: 8 st

Sporadiskt: 4 st

Aldrig: 1 st

Vet ej: 20 st

Återanvändning av byggnadsdetaljer – Ex fönster och dörrar

33 svar

Ofta: 0 st

Ibland: 8 st

Sporadiskt: 4 st

Aldrig: 3 st

Vet ej: 18 st

Återanvändning av av hela byggnader – Ex anpassa byggnad till ny funktion

33 svar

Ofta: 7 st

Ibland: 11 st

Sporadiskt: 5 st

Aldrig: 0 st

Vet ej: 10 st

Återvinning av byggmaterial på återvinningscentral

33 svar

Ofta: 7 st

Ibland: 4 st

Sporadiskt: 4 st

Aldrig: 2 st

Vet ej: 16 st

Finns det oanvända byggnader i din kommun som skulle kunna anpassas till nya funktioner? Exempelvis gamla industrilokaler.

33 svar

Ja: 24 st (72,7%)

Nej: 3 st (9,1%)

Vet ej: 3 st (9,1%)

Eget svar 1: Privata fastigheter kan inte kommunen bara anpassa till nya funktioner. Men visst finns det säkert någon gammal kommunal byggnad som står å faller 1 st (3%)

Eget svar 2: Säkert någon byggnad men inte många. Efterfrågan på mark, fastigheter och verksamhetslokaler är hög, det gör att de flesta byggnader/lokaler är upptagna. 1 st (3%)

Eget svar 3: Finns begränsningar i möjliga användningsområden som kan hindra flexibel användning. 1 st (3%)

Vilka möjliga fördelar ser du med att anpassa byggnader till nya funktioner?

33 svar

1. Historiska fasader/miljöer kan behållas.
2. Ett hållbart sätt att använda byggnader.
3. Området får blandad byggnation vad gäller byggnadsår. Nya stadsdelar där någon äldre byggnad bevaras ökar sitt kulturhistoriska värde.
4. Miljömässigt och kostnadsmässig vinst om vi slipper riva. Dessutom finns det ofta en "själ" i gamla byggnader, och den är värd att bevara.
5. Effektiv användning.
6. Hållbarhetsfördelar. Vårda vår gemensamma historia. Annorlunda/unika lösningar som inte finns på andra platser.
7. Återanvändning av redan gjorda investeringar.
8. Det kan vara mycket positivt att anpassa till nya funktioner, i Västerås har vi Steam hotel som är en otrolig omvandling till ny funktion.
9. Kan användas till kultur.
10. Spännande arkitektur. Industridesign. Hållbart.
11. Tomma lokaler som står tomma skulle kunna användas.
12. Bra både ur miljöperspektiv och ekonomiskt.
13. Att lokaler i centrum blir använda o inte bara köpcentrum i ytterområde.
14. Ekonomiska.
15. Det är ett bra miljötank, att återanvända och återbruka i stället för att bara nyproducera.

16. Framför allt för att bevara kulturhistoriska värden, men också minska miljöpåverkan.
17. Ta vara på befintliga byggnader.
18. Bevara kulturhistoriskt intressanta byggnader genom att ge dem nytt liv.
19. Flexibiliteten att kunna använda lokaler under fler timmar per dygn. Även oanvända lokaler kan användas också bättre.
20. Tomma byggnader ska användas.
21. Återanvändning om de är i ett någorlunda skick. Ekonomi i det och hindra förstörelse.
22. Kulturvärden kan tas till vara. Mindre miljöpåverkan slippa riva. Mindre påverkan omgivande byggnader, miljö.
23. Byggnader kan ha ett kulturvärde utan att vara byggnadsminne som få nya användningsområden.
24. Bevaring av kulturvärden.
25. God hushållning med mark, byggnader och förvaltande av fast kapital. Ekonomi och miljö.
26. Tar inga grönytor i anspråk.
27. Lokalisering.
28. Estetiskt genom att bevara äldre design
29. Kulturhistorik bevaras, långsiktighet och miljötänk.
30. Kanske går det snabbare bygga om än att bygga nytt.
31. Bevara den yttre miljön i ett område – återspegla stadens historia
32. Bevarande av den yttre arkitekturen

Vilka möjliga nackdelar ser du med att anpassa byggnader till nya funktioner?

33 svar

1. Dyra ombyggnationer och suboptimala användningsytor.
2. Kan bli dyrt.
3. Kan vara väldigt dyrt för fastighetsägarna.
4. Kan bli väldigt dyrt, beror ju på vilken funktion byggnaden hade tidigare. Ibland är byggnaderna i extremt dåligt skick och då blir kostnaden för hög och eventuella hyresgäster har inte råd att bo/verka där.
5. De ligger på fel plats.
6. Mycket dyrt, ffa om man ska ta hänsyn till kulturhistoriska värden och anpassa byggnader till detta. Frågan är då hur hållbar en anpassning blir, i ett ekonomiskt perspektiv. Svårt att anpassa gamla byggnader till dagens tillgänglighetskrav utan att helt förändra utseende och funktion. Vad är det man vill bevara, är det byggnader eller egentligen minnet av en plats eller en person? I flera fall tror jag det är mjukare värden som är värda att bevara och då görs det kanske bättre på andra sätt än en byggnad.
7. Kan vara initiala kostnader.
8. Det kan bli dyrare.
9. Inga nackdelar.

10. Kan bli mer kostsamt med renoveringar och att följa de krav som gäller. Kan finnas asbest och annat giftigt material. Dyra saneringskostnader.
11. Detaljplaner kan behöva ändras. Kostnader blir stora.
12. Kan finnas begränsningar, t ex lokaler som finns nära järnvägsområdet som inte kan användas till annan offentlig vhm.
13. Jag ser ingen nackdel att anpassa byggnader.
14. Kostnadsmässiga.
15. Att det kan bli en hög kostnad.
16. Kanske ökande kostnader kortsiktigt
17. Om brister i byggnaden från början, sämre material mm.
18. Kostnader för den som vill bygga och att Miljö & Byggförvaltningen känns som en oerhört fyrkantig organisation som inte kan tänka utanför sin egen box. Ibland är regler viktigare än allt annat och man försöker inte ens se möjligheter till lösningar.
19. Problem med tillgänglighetsanpassning. Ev brandskydd.
20. Det kan bli dyrare att bygga om renovera än bygga nytt tyvärr.
21. Att historiken i samhället finns kvar.
22. Kostnadseffektivt. Även byggnadsvård.
23. Beror på skicket, Dyrbart att iordningställa utifrån lagar o förordningar.
24. Svårighet att anpassa till nya miljökrav.
25. Inga alls.
26. Begränsningar till anpassning.
27. Svårigheter att ta in nya tillgänglighets- och byggnadskrav.
28. Ev. Deponerade industriavfall, Energi, Stomhållfasthet, Logistik.
29. Ofta blir det en kompromiss eftersom man inte kan skräddarsy på samma sätt som vid nybyggnation.
30. vet ej.
31. Ökade driftskostnader och sämre funktion.
32. Byte av genuina material till nya sämre. Byte av köksinredning från trä till nya kompositmaterial och plaster med kort livslängd

Behöver du mer information och stöd gällande miljömässiga ställningstaganden, för att ta beslut om fysisk planering och bebyggelse?

33 svar

Ja: 18 st (54,5%)

Nej: 6 st (18,2%)

Vet ej: 8 st (24,2%)

Eget svar: Nej, jag har en gång i tiden föreläst om PBL innan politiken 1 st (3%)

Är bevarandet av kulturvärden viktigt för dig vid beslut gällande fysisk planering och bebyggelse?

33 svar

Ja: 29 st (87,9%)

Nej: 1 st (3%)

Vet ej: 0

Eget svar 1: Bara det in blir in absurdum, ibland får vi vara pragmatiska 1 st (3%)

Eget svar 2: Inte oviktigt. Samtidigt är det alltid ställt mot rimligheten i bevarandet. Allt har ett pris, både i pengar och i tid. 1 st (3%)

Eget svar 3: Beror på struktur och andrahandsanvändningen, Funktionalitet. 1 st (3%)

I PBL Kapitel 8: 14 § fastslås att varsamhetskravet gäller alla byggnadsverk.

Använder du dig av detta avsnitt när du tar beslut gällande befintlig bebyggelse?

33 svar

Ja: 11 st (33,3%)

Nej: 4 st (12,1%)

Vet ej: 13 st (39,4%)

Eget svar 1: Det är byggnadsnämnden som tar sådana beslut 1 st (3%)

Eget svar 2: Detta beslut hanterar vi inte i kommunstyrelsen, det är Miljö- och byggavdelningen som tar dessa beslut 1 st (3%)

Eget svar 3: Jag får inte ta några beslut om det då jag bara är ersättare. 1 st (3%)

Eget svar 4: Jag sitter inte i nämnd där dessa beslut tas 1 st (3%)

Eget svar 5: det är majoriteten som bestämmer oavsett argument 1 st (3%)

Behöver du mer information och stöd gällande antikvariska ställningstaganden, för att ta beslut om kulturhistoriska byggnader och miljöer?

33 svar

Ja: 22 st (66,7%)

Nej: 7 st (21,2%)

Vet ej: 2 st (6,1%)

Eget svar 1: Den frågan hanteras av Miljö- och byggnämnden 1 st (3%)

Eget svar 2: Förvaltningen är de som är proffs på frågorna kring byggnation och regler, där finns det stöd som behövs. 1 st (3%)

Hur värderar du följande?

Platsutveckling

Mycket viktigt: 13 st

Ganska viktigt: 19 st

Inte så viktigt: 0 st

Vet ej: 1 st

Kulturvärden

Mycket viktigt: 21 st

Ganska viktigt: 11 st

Inte så viktigt: 1 st

Vet ej: 0 st

Miljöfrågor

Mycket viktigt: 22 st

Ganska viktigt: 9 st

Inte så viktigt: 2 st

Vet ej: 0 st

Nybyggnation

Mycket viktigt: 8 st

Ganska viktigt: 23 st

Inte så viktigt: 2 st

Vet ej: 0 st

Det här vill jag tillägga:

15 svar

1. Inget
2. Vissa frågeställningar kunde man bara svara på utifrån hur det är, där borde följdfråga om hur man själv värderar det kunna fånga upp ev förändringspotential

3. Det är bara ordförande i kommunstyrelsen, kommunfullmäktige eller byggnadsnämnd som representerar respektive församling. Vi övriga är bara ledamot/ersättare. Möjligen kan man säga att vi är representanter för respektive parti i respektive församling.
4. Svårt att svara på om mer information behövs när man inte vet vad ni är ute efter och vi som sagt inte tar beslut om sådana ärenden.
5. Det finns mycket att tänka på, viktigt att inte bli enkelspårig.
6. I Sverige byggs oftast fula glas eller betonghus medans man i ex. Polen kan bygga vackra hus, det borde vi tas efter.
7. Bättre energifördelning mellan S-Norra Sverige
8. Kommunen har fått en del kritik för att man inte tagit hänsyn till kulturhistoriskt intressanta byggnader som fått stå och förfalla tills rivning varit enda alternativet. Som jag ser det är det oftast ekonomiska hinder som gör att man inte bevarar sådan bebyggelse.
9. Ibland uppstår problem med kulturvärden för byggnad bevara men användas till vad när kommunen inte har användning för byggnaden? Bara bevara och stå utan användning, vem betala för det ? Man bör ha bättre framförhållning över kommunala lokaler och andra byggnader fastigheter vad man vill med dem i framtiden, går det att göras om än bygga nytt osv
10. Hållbart byggande. Kommunen har beslutat om träbyggnadsstrategi.
11. Svårt att svara på frågorna då jag inte sysslar med byggnation
12. Vad skall byggnaden kunna användas till? Får inte bli ett minnesmärke, skall kunna användas för sitt ändamål/behov.
13. Sitter i kommunfullmäktige så är tyvärr inte så insatt i byggfrågorna.
14. Jag sitter inte i någon Byggnadsnämnd. Jag är ledamot i styrelsen för Västerås stads strategiska fastigheter.
15. En stad ska spegla sin historia. Nya tider nya byggnader, bevara det gamla med eftertanke.